

Bojana Schubert
Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
bmarkovi@hazu.hr

Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
bstebih@ihjj.hr

**NORMA I PRAKSA:
PRAKTICIRAJU LI KAJKAVSKI GRAMATIČARI PISCI
NORMU IZ SVOJIH GRAMATIKA U VLASTITIM
KNJIŽEVNIM DJELIMA?**

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'36''18''
821.163.42'28

U radu se analizira jezična varijabilnost/stabilnost u dvojice književnokajkavskih gramatičara iz prve polovice 19. stoljeća: Josipa Ernesta Matijevića i Ignaca Kristijanovića te se uspoređuju odabrane jezične varijable iz njihovih gramatika i književno-jezičnih djela. Rad je postavljen na povijesnosociolingvističkim teorijskim i metodološkim temeljima, a cilj mu je utvrditi u kojoj su se mjeri odabrani kajkavski gramatičari/pisci u vlastitoj jezičnoj praksi držali gramatičkih pravila koje su (pr)opisali u svojim gramatikama. Također se u radu želi vidjeti može li se varijabilnost iz uporabne jezične prakse dovesti u vezu s vremenskom i/ili žanrovskom raslojenošću tekstova.

Ključne riječi: kajkavski književni jezik, 19. stoljeće, uporabna norma, gramatička norma, povijesna sociolingvistika, morfološke varijable

1. UVOD

Kajkavski književni jezik bio je polifunkcionalan, normiran, funkcionalnosti-listički diferenciran idiom koji je funkciju književnoga jezika na području triju županija sjeverozapadne Hrvatske – Križevačke, Varaždinske i Zagrebačke – imao u razdoblju od polovice 16. stoljeća do polovice 19. stoljeća.¹

J. Vončina (1988/89: 66) govori o trima razvojnim fazama književne kajkavštine. Početna obuhvaća razdoblje od kajkavskoga prvotiska, Pergošićeva *Decretuma* (1574), do pojave prvoga kajkavskog rječnika 1670. Habelićeva *Dictionara*. U toj se fazi književnokajkavska norma određivala spontano, bez gramatika i rječnika. Tijekom druge faze (1670. – 1779.) nastaju velika kajkavska leksikografska djela (Habelićev, Belostenčev, Jambrešićev rječnik) u kojima se književna kajkavština normira na fonološkoj, leksičkoj i djelomično morfološkoj razini. Prva gramatika u kojoj se daje opis kajkavskoga književnog jezika *Gründe der Croatischen Sprache zum Nutzen der deütschen Jugend verfasset* Ivana Vitkovića nastaje 1779. i nažalost ostaje u rukopisu. Slijedi još pet slovnica: *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* (Varaždin, 1783.) Ignaca Szentmártonyja, *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche, die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen* (Zagreb, 1795.) Franje Korniga, *Horvacka gramatika oder Kroatische Sprachlehre* (Zagreb, 1810.) Josipa Ernesta Matijevića, *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov* (Pešta, 1826.) Josipa Đurkovečkog i posljednja kajkavska gramatika *Grammatik der kroatischen Mundart* (Zagreb, 1837.) Ignaca Kristijanovića. U tim se slovnicama daje opis kajkavskoga književnog jezika na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj² razini. Kajkavske su slovnice dakle obilježile, prema Vončininoj periodizaciji, posljednju fazu razvoja kajkavskoga književnog jezika. Kako su do toga vremena i u tome vremenu nastala brojna i raznovrsna djela na

¹ Prije nego krenemo dalje, valja se osvrnuti na terminološko šarenilo u kroatističkoj literaturi, gdje postoji više od deset termina za jezik o kojem govorimo (usp. Stolac, 1995: 331). Mi se odlučujemo za dva koja smatramo najčešćima: *kajkavski književni jezik* i *književna kajkavština*, s time da prvi držimo preciznijim. Nijedan termin zapravo nije najsretniji jer oba mogu zavesti na krivi trag i sugerirati da je riječ o jeziku kajkavske književnosti, što nikako nije točno. Pod terminom *kajkavski književni jezik* misli se na jezik kojim se pisalo u svim domenama ljudske upotrebe (pravo, gospodarstvo, ekonomija, gramatika, književnost, znanost i dr.) i na kojem se objavljivalo od 16. do 19. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske. Taj je jezik bio u procesu standardizacije, a u kojoj je mjeri bio standardiziran pokušavamo, između ostaloga, odgonetnuti i ovim radom. Budući da on nikada nije bio kodificiran, to jest, propisan od strane vlasti, možda ga je bolje zvati *književnim* nego *standardnim* jezikom, no u tom slučaju ti termini nisu istoznačni, nego *književni jezik* predstavlja tek jedan od stadija u standardizaciji kojeg idioma (usp. Tafra, 2006: 43).

² Iznimka je Szentmártonyjeva slovnica koja ne obaseže sintaksu.

kajkavskome književnom jeziku,³ može se pretpostaviti da se do onda u većoj mjeri oblikovala i književnokajkavska uporabna norma.⁴

Autori kajkavskih slovnica poznavali su djela svojih prethodnika i nadostavljali se jedni na druge pa su njihovi opisi književne kajkavštine većim dijelom isti kao i pravila, pa čak i primjeri, što ukazuje na to da je opravdano govoriti o stabilnosti književnokajkavske norme (usp. Štebih Golub, 2018: 148). Ipak, i iz gramatičkih se opisa kajkavskih slovnica daje iščitati jezična varijabilnost, bilo ona „stabilna”, odnosno prisutna u svakom gramatičkom opisu, bilo da do varijabilnosti pojedinih jezičnih značajki dolazi kako odmiče vrijeme od prve (1779.) prema posljednjoj (1837.) kajkavskoj slovnici. Na pitanje jesu li jezične varijante u gramatikama plodovi utjecaja onodobne jezične prakse, gramatičarevih idiosinkrastičkih težnji, ili pak čega trećeg, teško je u ovome trenutku sa sigurnošću odgovoriti. Tomu je tako jer ne postoji računalno pretraživ korpus kajkavskoga književnog jezika, a brojni su tekstovi još neistraženi i u rukopisnom obliku.

Međutim, činjenica da nije moguć jednoznačan i cjelovit odgovor na pitanje u kojoj se mjeri pravila iz kajkavskih gramatika općenito podudaraju s uzusom u onodobnim kajkavskim tekstovima nije nas obeshrabrila, već naprotiv, potaknula nas je na razmišljanje kako pristupiti analizi književnokajkavske jezične normiranosti i varijabilnosti unatoč navedenim problemima. Stoga smo odlučile provesti istraživanje na manjem korpusu. Prije nego se osvrnemo na korpus i metodologiju ovoga rada, reći ćemo nekoliko riječi o teorijskim postavkama kojima se vodimo.

2. TEORIJSKE POSTAVKE

Za teorijsku podlogu odabrale smo povijesnu sociolingvistiku koja, najjednostavnije rečeno, nastoji rekonstruirati jezik u njegovu društvenome kontekstu (Romaine, 1988: 1453). S obzirom na to da se u analizi kojega povijesnog jezika,

³ Kratak uvid u književno stvaralaštvo na kajkavskome književnom jeziku v. npr. u *Kajkaviana Croatica* (1996); Štebih Golub (2013, 2015).

⁴ U kontekstu gramatičkoga opisa kajkavskoga književnog jezika svakako valja spomenuti niz članaka Antuna Šojata objavljenih u časopisu *Kaj* od 1969. do 1971. godine u kojima je također dan opis toga idioma na fonološkoj, morfološkoj, grafijskoj i ortografijskoj razini. Članci su objedinjeni i ponovno izdani pod naslovom *Kratki navuk jezičnice hrvatske* 2009. godine u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Iako bi mnoge podatke i zaključke koje donosi A. Šojat valjalo revidirati (Šojat je naime svoje tekstove pisao na temelju građe za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, a ne cjelovitoga korpusa transkribiranih i pripremljenih tekstova), riječ je o značajnom djelu za kajkavološka istraživanja, na koje ćemo se i mi često referirati u ovome tekstu.

pa tako i kajkavskoga književnog, često ne može *kontrolirati* korpus i obuhvatiti sve registre, stilove, dijatopijski, stratifikacijski, rodno i žanrovski raslojene tekstove jer, ili nisu napisani, ili nisu sačuvani, povijesna sociolingvistika nastoji učiniti najbolje s izvorima koje ima (Raumolin-Brumberg, 1996: 18). Pristupa interdisciplinarno nastojeći svaki jezični problem uklopiti u povijesno-društveni kontekst te istražuje sinkroniju, iako u povijesti, jer uzima u obzir koji su reper-toar jezičnih varijanti govornici promatrana vremena imali (Anipa, 2012:183). Također, ističe važnost pojedinca u proučavanju jezične upotrebe, uspoređujući je s važnošću proučavanja stanice u biologiji (v. Hudson, 1996: 10) te zagovara izradu mikrostudija jezika pojedinaca, koje kumuliranjem postupno dovode do šire slike (Anipa, 2012: 177).

Jednako postupamo i mi u ovome radu. U nedostatku reprezentativnog elektroničkog korpusa kajkavskoga književnog jezika koji bi obuhvaćao sve potrebne elemente i zadovoljavao suvremene standarde digitalne humanistike, svoje istraživanje usmjeravamo tek na dvojicu književnokajkavskih autora-gramatičara s kraja 18. i prve polovice 19. stoljeća: Josipa Ernesta Matijevića i Ignaca Kristijanovića te na temelju odabranih gramatičkih varijabli iz manjega korpusa njihovih književnih djela⁵ te iz njihovih slovnica istražujemo u kojoj su se mjeri autori kajkavskih gramatika pišući svoje tekstove držali pravila donesenih u svojim slovnicama. Na taj način nastojimo doprinijeti izučavanju stupnja normiranosti kajkavskoga književnog jezika u 19. stoljeću.

Ostaje nam definirati termin *jezična varijabla* koji ćemo u radu obilno koristiti, a koji je proizvod sociolingvističke misli W. Labova iz šezdesetih godina prošloga stoljeća. Prema njegovoj definiciji jezična varijabla je apstraktni entitet koji se realizira u više varijanata koje nisu uvijek predvidive fonološkim, morfološkim ili kojim drugim jezičnim uvjetima. Spomenut ćemo i recentniju definiciju iz rada A. Auer i A. Voeste koje jezičnom varijablom smatraju *zbroj najmanje dviju varijanata koje mogu biti upotrijebljene alternativno* (2012: 251). Autorice ističu da koncept varijable ima značajnu ulogu u objašnjavanju alternativnih načina kojima se kaže ista stvar u različitim kontekstima.

Kako smo već napomenule, u radu ćemo promatrati gramatičke (morfološke) varijable dvojice kajkavskih slovničara, a da bismo ih lakše uklopile u

⁵ Odabrane smo tekstove transkribirale i učinile računalno pretraživima.

povijesno-društveni makrojezični kontekst, potrebno je najprije nešto reći o samim gramatičarima.

2.1. Josip Ernest Matijević

O životu i radu svećenika Josipa Ernesta Matijevića ne zna se mnogo, tek da je živio od 1742. do 1808. godine (v. *Leksikon hrvatskih pisaca*, 2000: 471). Znamo i to da je autor dviju gramatika: njemačke pisane kajkavskim metajezikom *Pomum granatum* iz 1771. te kajkavske pisane njemačkim metajezikom *Horvacka gramatika* iz 1810., koja se smatra preradom Kornigove slovnice *Kroatische Sprachlehre* iz 1795. godine (v. npr. Štebih Golub, 2017). Navodno je Matijević priređivač i Gottschedove njemačke gramatike tiskane u Zagrebu 1785. (drugo izdanje 1806. godine).⁶ Autorom je voluminoznoga prijevoda katekizma *Rastolnačenja zvrhu Velikoga katekižmuša vu cesarsko-kraljevskih državah za navučanje odlučenoga* objavljenoga u pet knjiga između 1796. i 1802. godine, zatim također prijevoda ovećega *Rastolnačenja evangelijumov nedeljneh: jedna knjiga čtenje za varaškoga i ladanjskoga človeka...* u četiri dijela objavljena od 1796. do 1799., kao i molitvenika *Vnogovrsna pobožnosti zvršavanja...* iz 1802. Osim nabožnih djela, u nasljeđe nam je ostavio i svoj književni prijevod *Vesela i četi kruto vugodna pripovest od pobožne i bogabojeće renanske grofice Genovefe* iz 1808. godine.⁷ Prema informacijama iz knjižničnih i arhivskih kataloga, možemo zaključiti da je Matijević kao svećenik bio tipična pismena ličnost s početka 19. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Bio je višejezičan, a pisao je tada uobičajenim jezicima – službenim latinskim, prestižnim njemačkim te domaćim kajkavskim književnim jezikom čiji je prestiž rastao kako su se približavale tridesete godine 19. stoljeća.

⁶ Kukuljević u *Bibliografiji* nabraja pod Matijevićevim djelima i *Nemačku slovnicu* (1860: 94), međutim ne zna mjesto i godinu izdanja. Danijela Živković pretpostavlja da je upravo Matijević priredio spomenutu Gottschidovu gramatiku, međutim ne govori zašto tako misli (1989: 60).

⁷ Matijević je svoju *Genovefu* preveo „iz nemškoga na horvatsko i to istinsko i verno”, dakle, po svemu sudeći riječ je o prijevodu, a ne o preradi. Iako je motiv o košuti koja pomaže preživjeti ženi i njezinu djetetu prognanima duboko u pustoš šume prisutan u hrvatskoj književnosti preko priče o Genovevi još od 1732. godine (Majhut, Lovrić, 2010: 153), Matijevićeva *Genovefa* značajna je stoga što je to jedno od prvih djela dječje književnosti u povijesti hrvatske knjige, a prethodi joj također kajkavskim književnim jezikom pisan Campeov *Mlajši Robinzon* u prijevodu Antuna Vranića iz 1796. Vrijedi spomenuti da je Matijevićeva *Genovefa* bila rado čitana knjiga te je u nakladničkom smislu smatrana *poslovnim uspjehom* (Kessler, prema Živković, 1989: 60).

2.2. Ignac Kristijanović

Svećenik Ignac Kristijanović (1796. – 1884.) bio je istaknuta ličnost banske Hrvatske o čijem životu postoji mnogo podataka,⁸ veoma plodan autor i posljednji žestoki borac za očuvanje *horvatskoga* (kajkavskoga književnog jezika) u doba kada je postajalo sve izvjesnije da će prevladati ilirska jezična koncepcija.

Kristijanovićeve *Grammatik der kroatischen Mundart* (*Gramatika horvatskoga narječja*)⁹ iz 1837. posljednja je i gramatikografski najsavršenija kajkavska gramatika.¹⁰ Tri godine nakon gramatike u užem smislu također u Zagrebu objavljen je i pripadajući aneksni rječnik *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*, što je kuriozitet u dopreporodnoj gramatikografiji.¹¹

Kristijanović je živio u sociolingvistički gledano promijenjenim okolnostima od onih u kojima je živio i pisao Matijević. Tridesete godine 19. stoljeća, kada izlazi Kristijanovićeve slovnice, doba su najvećega uzleta ilirskoga pokreta za čijeg su se trajanja strani jezici, koji su se iz povijesno-političkih razloga upotrebljavali i učili na području banske Hrvatske, nastojali zamijeniti domaćim idiomom. Četrdesetih godina u tom je smislu polučen uspjeh te se u Hrvatskome saboru i školama upotrebljava hrvatski jezik – no ne onaj kojim je pisao i za koji se zalagao Kristijanović, nego književni jezik zasnovan na štokavskoj osnovici. O sociolingvističkim prilikama u SZ Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća v. npr. Novak (2012) i Schubert (2016). Nas će u radu zanimati jesu li povijesno-društvene jezične okolnosti utjecale na Kristijanovićeve jezičnu upotrebu i u kojoj mjeri.

⁸ Već I. Kukuljević 1875. u *Arkivu za povjesticu jugoslavensku* donosi njegovu biografiju. Detaljnije o njegovom životu v. i Šojat (1962), Štebih Golub (2012).

⁹ Prijevod slovnice i popratnu studiju 2012. objavio je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje,

¹⁰ Pišući svoju slovnicu autor se osim na kajkavske prethodnike oslanjao i na nekajkavske uzore I. A. Brlića, Kopitara, Dajnka, Dobrovskog i Babukića. O gramatici v. Stolac (1998), Štebih Golub (2012).

¹¹ Aneksni rječnik – kao što kaže i termin – izlazi kao dodatak gramatici, tj. njezin integralni dio. O rječniku detaljnije v. Štebih (2002), Štebih, Vajs (2010), Štebih Golub (2012: 242–346).

3. METODOLOGIJA, KORPUS, VARIJABLE

3.1. Korpus – odabir i transkripcija

Korpus na kojem smo provele istraživanje čine dvije književnokajkavske slovnice – *Horvatska gramatika* J. E. Matijevića iz 1810. i *Gramatika horvatskoga narječja* I. Kristijanovića iz 1837. godine – te nekoliko književnokajkavskih tekstova istih autora. Spomenute smo gramatike odabrale iz dvaju praktičnih razloga: široj su javnosti dostupne u prijevodu na hrvatski jezik (Štebih Golub, 2012 i 2017), a oba su autora bila i plodni pisci, što nam je omogućilo provođenje istraživanja na većem korpusu.¹²

Tekstove smo birale prema dvama kriterijima:

a) prema godini objavljivanja teksta s ciljem da zastupljeni budu i tekstovi objavljeni prije gramatika i oni objavljeni poslije njih (ako je to bilo moguće), u novim sociolingvističkim okolnostima, kako bi se utvrdila (ne)stabilnost njihove jezične uporabe i povezala s izvanjezičnim faktorima, poput vremena, mjesta nastanka teksta i sl. (*inter-textual analysis*, v. Auer, Voeste, 2012: 259, 260);

b) prema vrsti teksta, to jest, nastojale smo odabrati što raznorodnije tekstove za koje se moglo pretpostaviti da su pisani različitim stilovima, ne bismo li varijabilnost mogle povezati sa žanrovskim određenjem pojedinoga teksta (usp. Romaine, 1982).

Za analizu u ovome radu odabrale smo i transkribirale sljedeće dijelove iz Matijevićevih prijevoda: *Rastolnačenja evangelijumov nedeljneh, Stran I.* iz 1796., predgovor i prvih četrdesetak stranica (dalje *Evangelijumi*); *Rastolnačenja zvrhu Velikoga katekižmuša, Stran III. Od ljubavi* iz 1797., prvih tridesetak stranica (dalje *Katekižmuš*); te čitavu *pripovest od Genovefe* iz 1808. (dalje *Genovefa*).

Na taj smo način obuhvatile samo djela nastala prije Matijevićeve gramatike (1810.), no drugačije nije ni moglo jer je njegova gramatika objavljena posthumno.

¹² Na temelju pretraživanja arhivskih i knjižničnih kataloga Knjižnica grada Zagreba, Knjižnice HAZU, Zbirke rijetkih rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice te Kukuljevićeve *Bibliografije* (1860), nisu nam poznati drugi Vitkovićeви, Szentmártonyjevi ili Kornigovi tekstovi, osim gramatika koje su napisali. Josip Đurkovečki doduše jest uz *Jezičnicu* objavio i dva nabožna djela: *Izvod od navukov od Boga i vere katoličanske* (Pešta, 1819.) i *Kratkospravek evangelijumov nedeljneh i svetčeneh. Za potreboču i hasen dece fare samaričke* (Pešta, 1820.), no kako njegova gramatika po mnogim elementima odudara od ostalih kajkavskih slovnica (usp. Štebih Golub, 2019), za ovo smo istraživanje odabrale dvije tipičnije – Matijevićevu i Kristijanovićevu.

Obuhvatile smo, s druge strane, i crkvene i svjetovne tekstove pa ćemo o varijabilnosti moći promišljati na temelju žanrovske raslojenosti.

Od Kristijanovićeveih veoma brojnih djela¹³ za analizu smo odabrale sljedeća: *Blagorečja za vse celoga leta nedelje, I. i II. dio* (Zagreb, 1827.),¹⁴ čitav tekst, *Ezopuševe basne pohorvačene* (Zagreb, 1843.),¹⁵ čitav tekst, *Danicu zagrebečku* iz 1845. (Zagreb, 1845.)¹⁶ i tekstove (pripovijetke i uzorke pisama) iz aneksnoga rječnika dodanog slovnici (Zagreb, 1840.).¹⁷

Kod Kristijanovića, zahvaljujući njegovoj obilnoj književno-jezičnoj produkciji, bilo je lakše kompilirati žanrovski raznorodniji i vremenski raslojeniji korpus koji obuhvaća i djela nastala prije pisanja gramatike (1837.) i ona nastala nakon toga.

Tekstove koje smo uključile u korpus, a koji su pisani starim, nedijakritičkim, kajkavskim slovopisom (v. npr. Vončina, 1988/89), transkribirale smo u suvremenu hrvatsku grafiju vodeći se načelima ustaljene kroatističke filološke prakse (usp. Šojat, 1982; Šojat, 1986), s time da smo samoglasno *r* transkribirale bez popratnoga vokala *e* jer smo za to pronašle argumente u samim kajkavskim gramatikama.¹⁸

Iz transkribiranih tekstova ekscerpirale smo zatim varijante odabranih morfoloških varijabli za analizu.

¹³ Detaljan popis v. Šojat (1962: 96–114).

¹⁴ *Blagorečja* su drugo Kristijanovićevo djelo (v. Korade, 2001: 182–183). Riječ je o zbirci moralno-poučnih propovijedi za sve nedjelje crkvene godine sadržanoj u dva sveska gdje svaki obaseže trisetotinjak stranica. U uvodu autor kaže da se služio mnogim njemačkim i latinskim djelima i iz njih odabirao, ali je i tijekom jedanaest godina dotjerivao vlastite propovjedi kako bi bile razumljive običnome puku i odgovarale potrebama *horvatskoga* naroda.

¹⁵ *Ezopuševe basne pohorvačene* (1843) obasežu Ezopove, ali i neke domaće basne. Dio basna Kristijanović je objavio i u svojoj *Danici*. Pretisak *Basana* s pogovorom objavio je J. Skok 2011.

¹⁶ *Danica zagrebečka* (1834. – 1850.) kajkavski je kalendar koji je prema riječima O. Šojat (1962: 70) po svojem obliku i po književnim priložima nadmašio sve dotadašnje kalendare na hrvatskom jeziku. U njoj nalazimo najraznorodnije tekstove: od prijevoda odlomaka iz Svetoga pisma, poučnih pripovijedaka i basna, praktičnih savjeta za svakodnevni život. Za analizu smo odabrali *Danicu* iz 1845. Detaljnije o *Danici* v. Šojat (1968).

¹⁷ Budući da su kajkavske slovnice u skladu s trendovima u onodobnoj gramatikografiji osmišljene kao cjeloviti konverzacijski priručnici, uobičajeno je bilo slovnici dodati i aneksni konverzacijski priručnik. Kristijanovićev *Anhang* iz 1840. obaseže kajkavsko-njemački i njemačko-kajkavski abecedno ustrojen rječnik, zbirku idiomatskih i paremioloških izraza, uzorke razgovora za uvježbavanje konverzacije na kajkavskome, različite pripovijetke i uzorke pisama. Tekstove iz aneksnog rječnika odabrali smo jer je riječ o relativno raznorodnim tekstovima zanimljivima za analizu.

¹⁸ Još nas je Szentmártony obavijestio da se *e* u *er* ispred suglasnika izgovara sasvim tiho, gotovo nečujno i time nam olakšao obradu književnokajkavske građe koju mirne duše možemo transkribirati na način: *berza smert* > *brza smrt* (v. Szentmártony, 2014: 67).

3.2. Varijable – odabir i ekscerpcija

Ideja o strukturnoj varijabilnosti kao esencijalnome svojstvu jezika čini temelj moderne sociolingvistike (Rutkowska, Rösler, 2012: 213). Varijabilnost se može promatrati na svim jezičnim razinama, kao i na grafijskoj. Mi se u ovome radu zadržavamo na morfološkoj varijabilnosti koju pronalazimo bilo u književnim tekstovima, bilo u gramatičkim opisima dvojice kajkavaca (Matijević, 1810; Kristijanović, 1837) te odabiremo deset varijabli koje smatramo istaknutim jezičnim obilježjem književne kajkavštine uopće. Riječ je o jezičnim obilježjima po kojima se (književna) kajkavština prepoznaje i u nekoj mjeri razlikuje od drugih hrvatskih povijesnih jezika. To su dva nesinkretizirana množinska padeža (G, L), tvorba komparativa, nastavak u trećem licu množine prezenta glagola, nastavak u drugom licu množine imperativa i tvorba futura.

U nastavku rada svaku ćemo varijablu opisati na način da prikažemo što su o njoj kazali sami gramatičari, Matijević i Kristijanović, a u sljedećem poglavlju donijet ćemo rezultate analize jezičnih varijanata u njihovim književnim djelima.

3.2.1. Nastavak u genitivu množine imenica e-deklinacije ž. r. (-*ø*, -*ih*)

Nastavci za G mn. imenica ž. r. zanimljivi su u sinkronijskom i dijakronijskom smislu svih hrvatskih idioma pa tako i u kajkavskome književnom jeziku. O uočljivosti nastavka toga padeža prilikom jezične upotrebe svjedoči činjenica da je prema množinskom genitivu nazvana, doduše pogrдно, čitava jedna jezična škola (*ahavci*) (Vončina, 1991: 238).

Matijević u svojoj gramatici (2017: 113) u tabličnome prikazu paradigme imenica e-deklinacije donosi tri nastavka: -*ø*, -*ah* i -*ih*, a kasnije u napomenama i umetnutome glosaru na jednostavan i jedinstven način govori koje imenice mogu imati koji. Kako je -*ah* zapravo lokativni nastavak, a u skladu s onodobnom gramatikografskom tradicijom nabrojan je u paradigmi s genitivnim nastavcima u množini (v. Štebih Golub, 2017: 25), Matijevićeva gramatička varijabla podrazumijeva dvije varijante: **G mn. e-deklinacije imenica na -*ø* ili na -*ih*.**

Iako u tabličnome prikazu e-deklinacije oprimjerene imenicom *popevka* Kristijanović navodi samo oblik *popevkih* (Kristijanović, 2012: 38), u napomenama

uz padeže u množini dopušta i nulti nastavak, koji smatra češćim.¹⁹ Morfološka varijabla u njegovoj gramatici podrazumijeva dvije iste varijante: **G mn. e-deklinacije imenica na -ø i na -ih**.

3.2.2. Nastavak u genitivu množine pridjeva e-deklinacije (-eh, -ih)

U poglavlju o deklinaciji pridjeva Matijević (2017: 185) za G mn. u tabličnome prikazu donosi dva nastavka: *-eh* i *-ih*, bez daljnijega objašnjenja.

U istome poglavlju svoje gramatike Kristijanović (2012: 60) objašnjava: „Genitiv ima dva završetka, *eh* i *ih*, od kojih se *eh* češće koristi jer je *ih* specifičniji za imenice.”

U gramatikama obojice gramatičara prisutne su dakle dvije jezične varijante: **G mn. pridjeva ž. r. e-deklinacije na -eh i -ih**.

3.2.3. Nastavak u lokativu množine imenica a-deklinacije muškoga roda (-eh, -ih)

Kako je već napomenuto, Matijević (2017: 133) ne izdvaja lokativ kao zaseban padež u paradigmi, nego lokativne nastavke donosi s genitivnima. Za L mn. m. r. navodi nastavke *-eh* i *-ih* (*obrazeh, obrazih*).

Kristijanović (2012: 35) ide korak dalje te u tabličnom prikazu a-deklinacije za genitiv množine navodi samo nastavak *-ih* (*pri gospodarih*), no u napomenama uz padeže u množini spominje i nastavak *-eh*: „Lokativ završava na *eh* ili *ih*. Obično se, kako bi se imenice lakše razlikovale od pridjeva, u imenica upotrebljava završetak *ih*, a u pridjeva *eh*, premda ta razlika nije općevažeca.” (Kristijanović, 2012: 37).

U obojice gramatičara varijabla ima dvije varijante i glasi: **L mn. m. r. na -eh i -ih**.

¹⁹ Iz sljedećeg se navoda može iščitati Kristijanovićeva preskriptivna tendencija, gdje nastavak *-ih* smatra *pravilnijim* iako je svjestan da je rjeđi u upotrebi: „Genitiv završava na *ih*, no ipak se u većini imenica to *ih* izostavlja, kao *duša*, die Seele, *duš*, der Seelen; *riba*, der Fisch, *rib*, der Fische; *ptica*, der Vogel, *ptic*, der Vögel. U nekih se imenica može rabiti i pravilan završetak na *ih*, ali i kraći. Naime, *ih* se može izostaviti, kao *bolta*, das Gewölbe, *bolt* ili *boltih*, der Gewölbe; čreda, die Herde, čred ili čredih, der Herden.” (Kristijanović, 2012: 39).

3.2.4. Nastavak u lokativu množine pridjeva a-deklinacije muškoga roda (-eh, -ih)

Matijević (2017: 185) u tabličnome prikazu paradigme pridjeva m. r. donosi za L mn. nastavke *-eh* i *-ih* koje opet obrađuje na mjestu genitiva.

Iako u tabličnom prikazu pridjevske deklinacije Kristijanović²⁰ kao nastavak za lokativ množine svih triju rodova prikazuje samo *-eh* (*pri zadnjeh*), u napomenama uz padeže u množini prvo objašnjava: „Lokativ je jednak genitivu u sva tri roda.” (Kristijanović, 2012: 60), a za genitiv na istome mjestu kaže: „Genitiv ima dva završetka, *eh* i *ih*, od kojih se *eh* češće koristi²¹ jer je *ih* specifičniji za imenice.”

U obojice gramatičara varijabla ima dvije varijante: **L mn. pridjeva m. r. na *-eh* i *-ih*.**

3.2.5. Nastavak u lokativu množine imenica a-deklinacije srednjega roda (-ah, -ih, -eh)

Matijević (2017: 152) u tabličnome prikazu paradigme imenica srednjega roda za lokativ množine (obrađujući ga pod genitivom) navodi dva nastavka: *-ah* i *-ih*.

U tabličnim prikazima deklinacija imenica srednjeg roda Kristijanović (2012: 42–44) navodi nastavke *-ih* i, u zagradi, *-ah* (*pri govorenjih / govorenjah, vu telih / telah*, dok u napomenama uz padeže u množini spominje i nastavak *-eh*: „Lokativ završava na *ah* i *ih* ili *eh*. Prva se dva završetka bez razlike koriste u većine imenica; treći se, međutim, obično rabi samo u pridjeva kada su srednjega roda²² i mijenjaju se prema prve dvije paradigme ove promjene.” (Kristijanović, 2012: 46).

Varijabla, prema gramatikama, ima tri varijante: **L mn. imenica a-deklinacije s. r. završava na *-ah*, *-ih* ili *-eh***, s time da treću spominje samo Kristijanović u svojoj gramatici pa ćemo joj pridati posebnu pažnju prilikom analize književnih tekstova.

²⁰ v. Kristijanović (2012: 59).

²¹ Istaknule autorice.

²² Isticanje je naše.

3.2.6. Nastavak u lokativu množine pridjeva a-deklinacije srednjega roda (-*eh*, -*ih*)

Matijević (2017: 185) u tabličnome prikazu paradigme pridjeva u L mn. za sva tri roda navodi nastavke -*eh* i -*ih*, koje, kao i inače, obrađuje pod genitivom.

Odlomak iz Kristijanovićeve slovnice u kojoj se opisuje tvorba lokativa pridjeva srednjega roda citiran je već u 3.2.4. Da autor nastavak -*eh* smatra specifičnim za taj padež, iščitljivo je i iz napomene uz množinske padeže deklinacije imenica srednjega roda citiranoj u 3.2.5. Drugi je nastavak koji spominje: -*ih*.

U obojice gramatičara varijabla se sastoji od dviju varijanata: **L mn. pridjeva s. r. završava na -*eh* i -*ih*.**

3.2.7. Tvorba komparativa pridjeva i priloga (-*eši*/-*eša*/-*eše* i -*eji*/-*eja*/-*eje*)

Kao što je uobičajeno u kajkavskim slovnicama, obojica ovdje promatranih gramatičara opisuju dva načina tvorbe komparativa:

Matijević: „Drugi se stupanj komparacije tvori od završetka pridjeva srednjega roda i to tako da se posljednje *e* ili *o* promijeni u *eši*, *eša*, *eše*.” te „Drugi i treći stupanj komparacije obično se tvore i tako da se *e* ili *o* mijenjaju u *eji*, *eja*, *eje*” (2017: 187);

Kristijanović: „Komparativ se obično tvori od završetka pridjeva srednjega roda u pozitivu, i to, ako ovaj završava na *e*, dodavanjem slogova *ši*, *ša*, *še*; no ako završava na *o*, pretvaranjem u *eši*, *eša*, *eše*: npr. *bližnji*, *e*, *a*, *der*, *die*, *das* *nahe*, *bližnješi*, *bližnješa*, *bližnješe*...” te „Drugi se stupanj komparacije tvori²³ dodavanjem *e*, *ji*, *ja*, *je* ili preobrazbom *o* u *eji*, *eja*, *eje*: npr. *mehek*, *weich*, *mehka*, *mehko*, *mekši* ili *mekeji*; *vruč*, *heiß*, *vruča*, *vruče*, *vručeši* ili *vručeji* itd.” (2012: 61).

U obojice se gramatičara varijabla sastoji od varijanata komparativnih oblika koji su tvoreni bilo sufiksom -*eši*/-*eša*/-*eše*, bilo sufiksom -*eji*/-*eja*/-*eje*.

3.2.8. Treće lice množine prezenta glagola „2.” i „3.” promjene (-*u/ju*, -*e/-ju*)

Matijević u *Pravilima prema kojima se mijenjaju pravilni glagoli* kaže da se 3. lice mn. indikativa prezenta tvori tako da se *m* promijeni u *ju*. U *Napomenama*

²³ Isticanje je naše.

dođuše nastavlja: „Glagoli koji u prvom licu jednine završavaju na *em*, *im* u množini imaju dvostruko treće lice. Oni na *em* mijenjaju posljednje *m* u *ju* ili *em* u *u*²⁴, npr. *ich wache*, *ja rastem*, *sie wachen*, *oni rasteju* ili *rastu*. Iznimke su jednosložni glagoli kao *ich schmelze*, *ja cvrem*, *ima sie schmelzen*, *oni cvreju*. Međutim, glagoli na *im* mijenjaju *m* u *ju* ili *im* u *e*, npr. *ich pelze*, *ja cepim*, *sie pelzen*, *oni cepiju* ili *oni cepe*.”

Kristijanović je prvi kajkavski slovničar koji donosi podjelu glagola prema Dobrovskom,²⁵ no ipak – u skladu s kajkavskom tradicijom – kajkavski glagolski sustav prikazuje i kroz tri konjugacije, ovisno o prvome licu jednine prezenta.²⁶ Osobitosti vezane uz treće lice prezenta množine glagola *druge* i *treće* konjugacije saznajemo iz napomena: „Glagoli koji u prvom licu jednine završavaju na *em* i *im*, u trećem licu množine imaju dva nastavka. Oni koji završavaju na *em*, mijenjaju posljednje *m* u *ju* ili *em* u *u*: npr. *rastem*, *ich wachse*, *rasteju* ili *rastu*, *sie wachsen*; *gnijjem*, *ich faule*, *gnijjeju* ili *gnijju*, *sie faulen*.” (ibid) i „Glagoli na *im* završno *m* mijenjaju u *ju* ili *im* u *e*: npr. *cepim*, *ich pelze*, *cepiju* ili *cepe*, *sie pelzen*.” (Kristijanović, 2012: 104).

Tu je zanimljivo istaknuti da se *kraći* nastavci u 3. l. mn. prezenta smatraju starijima u književnoj kajkavštini, a *duži*, analoški, novijima i češćima tek u 19. stoljeću (Šojat, 2009: 74). Tu misao potkrepljuje i stanje u gramatikografiji gdje Szentmártony 1783. i Kornig 1795. nastavak *-ju* u 3. l mn. prezenta dopuštaju i opisuju jedino u glagola koji u 1. l. prezenta završavaju na *em*. Tomu je možda tako zato što se u njihovo vrijeme jezična varijacija još nije proširila, ili nije u velikoj mjeri proširila, i na glagole koji u 1. licu jd. prezenta završavaju na *im*.

Varijabla se sastoji od tri varijante: **3. l. mn. prezenta glagola završava na *-ju*, *-u*, *-e*.**

²⁴ U prijevodu je slovna omaška te piše „i” umjesto „u”.

²⁵ Kristijanović (2012: 91–102).

²⁶ Tvorbu prezenta opisuje u poglavlju naslovljenome *Načini promjene glagola*: „Prvo lice indikativa prezenta navedeno je kod šest vrsta glagola. Od njega se tvori drugo lice tako što se *m* pretvori u *š*, a treće izostavljanjem *m*. U množini prvo lice nastane kada se *m* pretvori u *mo*, drugo kada se *m* pretvori u *te*, a treće kada se *m* pretvori u *ju*.” (Kristijanović, 2012: 103).

3.2.9. Prvo i drugo lice množine imperativa (1. *-emo*, 2. *-ete* / 1. *-imo*, 2. *-ite*)

O tvorbi 1. i 2. l. mn. imperativa Matijević (2017: 206) kaže sljedeće: „Kako bi se imperativ dobro razlikovao od indikativa, kod glagola koji završavaju na *im*, to se *im* mijenja u *emo* i *ete*, a kod glagola koji završavaju na *em*, to se *em* mijenja u *imo* i *ite*. Primjerice: *ich lehre, ja vučim* kaže se *lehren wir, vučemo mi, lehret ihr, vučete vi*; *ich nehme, ja jemljem*, *nehmen wir, jemljimo mi, nehmet ihr, jemljite vi*.”

Kao što je uobičajeno u kajkavskim slovnica, opisujući tvorbu imperativa Kristijanović također donosi pravilo kojim bi se trebalo olakšati razlikovanje 2. i 3. lica množine prezenta i imperativa: „Da bi se razlikovalo množinu imperativa od one indikativa, u glagola koji završavaju na *im*, *im* se mijenja u *emo* i *ete*, a u glagola koji završavaju na *em*, *em* se mijenja u *imo* i *ite* ili se sinkopira: *vučim, ich lehre*, u imperativu ima *vuči*, u množini *vučemo, vučete...*” (2012: 105).

Varijabla se sastoji od dviju varijanata: **1. i 2. l. mn. imperativa na *-emo, -ete*** i **1. i 2. l. mn. imperativa na *-imo, -ite***. Prilikom analize tekstova provjerit ćemo drže li se gramatičari pravila prema kojem glagoli s prvim licem jednine na *em* tvore imperativ sufiksom *-imo, -ite*, a oni na *im* sufiksom *-emo, -ete*, kako pišu u gramatikama, ili tvore imperativ obama sufiksima neovisno o 1. licu jednine prezenta, i kakvo je stanje u pojedinim tekstovima.

3.2.10. Tvorba futura (*budem/bum; hoću/ču*)

U tabličnim prikazima konjugacija Matijević donosi samo futur tvoren s pomoću svršenog prezenta pomoćnog glagola *biti* (*budem delal*), no u gramatici spominje i onaj tvoren s pomoću glagola *hoteti*: „Futur se često rabi s riječju *hoću*, ili *ich will nicht, neću*, i infinitivom kao primjerice umjesto *ich werde* ili *werde nicht arbeiten, ja budem ali ne budem delal*, kaže se *ich will* ili *ich will nicht arbeiten, ja hoću ali neću delati*.” (Matijević, 2017: 209/210). Prikazujući paradigmu pomoćnoga glagola *biti*, Matijević napominje da se u futuru „po želji mogu rabiti ovi skraćeni oblici *ja bum, ti buš, on bu, mi bumo, vi bute*.” (2017: 203).

Slično postupa i Kristijanović te u paradigmi prikazuje samo futur tvoren s pomoću svršenog prezenta pomoćnog glagola *biti* (*budem kuhal, budem čtel, budem hvalil*), dok u gramatici spominje i onaj tvoren s pomoću glagola *hoteti*: „Futur se sastoji od pomoćnoga glagola *budem* ili *bum* (kao jedinog futura) i participa perfekta: *budem delal, ich werde arbeiten*. Futur se, kao što je već rečeno, često rabi

s pomoćnim glagolom *hoću* ili *neću* i infinitivom. Dakle, kaže se umjesto *budem delal*, *hoću delati*, ich will arbeiten; *neću delati*, ich will nicht arbeiten.” (Kristijanović, 2012: 104). Kristijanović dopušta tvorbu futura i sa skraćenim oblikom glagola *biti* (*budem* ili *bum*) te opširno objašnjava u kojoj situaciji valja upotrebljavati koji (ibid, 89, 90).

Iz gramatičkih opisa dvojice gramatičara možemo zaključiti sljedeće: futur se u književnoj kajkavštini može tvoriti sa svršenim prezentom pomoćnog glagola *biti* + glagolski pridjev radni ili glagolom *hoteti* + infinitiv i to je u gramatikama stabilna varijabla s dvije varijante (*budem delal* / *hoću delati*). Varijabilnost se međutim javlja i na drugome mjestu vezano za tvorbu futura. I Matijević i Kristijanović kažu da se futur može tvoriti i s pomoću skraćenih oblika pomoćnoga glagola *biti* (*budem/bum delal*), a primjeri iz građe pokazali su da se varijabilnost javlja i na sasvim neočekivanom mjestu za kajkavski književni jezik (*hoću/ću delati*). Tim ćemo se jezičnim varijantama baviti u nastavku rada.

4. ANALIZA VARIJABILNOSTI U MATIJEVIĆEVIM I KRISTIJANOVIĆEVIM KNJIŽEVNIM TEKSTOVIMA

Kako smo najavile, u nastavku rada donijet ćemo rezultate analize odabranih morfoloških varijabli u književnom korpusu dvojice gramatičara (v. o korpusu poglavlje 3.1.).

4.1. Nastavak u genitivu množine imenica e-deklinacije ž. r. (-∅, -ih)

4.1.1. Varijable u Matijevićevu korpusu

a) U *Evangelijumima* nalazimo 7 primjera s nultim nastavkom (*duš* 4x, *prodekalnic*, *vod*, *zmišljenic*) i 2 s nastavkom -ih (*peldih*, *stranih*).

b) U *Katekižmušu* nalazimo 7 primjera s nultim nastavkom (*duš*, *jezer*, *knig*, *nevolj*, *ruk* 2x, *peršon*, *vodenopečin*) i 2 s nastavkom -ih (*felih*, *zmutnjih*).

c) U *Genovefi* nalazimo 15 primjera s nultim nastavkom (*devic*, *nog* 2x, *ruk* 2x, *peršon*, *prilik*, *slug* 4x, *suz* 2x, *svetic*, *žen*) te 3 s nastavkom -ih (*hudobih*, *igrilh*, *protimbih*).

U Matijevićevoj jezičnoj praksi dominira nulti nastavak.

4.1.2. Varijable u Kristijanovićevo korpusu

a) U *Blagorečjima* nalazimo 53 primjera za nulti nastavak (*iz ruk, iz svojeh nečistoč, kape ženskeh glav, neprijatel duš našeh*) i samo 7 potvrda nastavka *-ih* (*iz oveh peldih, od našeh molitvih, poleg naredbih svete vere*). Samo su za genitiv množine imenice *milošča* potvrđena dva oblika: *onem miloščih mestu, iz starinskeh milošč svojeh, z kulikemi darmi milošč*. U tekstu smo pronašli i primjer *maleh pregreškeh*, no kako taj oblik nije potvrđen ni u KRj-u, smatramo da je riječ o tiskarskoj pogrešci.

b) U aneksnom rječniku nalazimo samo tri primjera i to s nultim nastavkom (*glav, suz, žen*).

c) Od 15 potvrda u prijevodu Ezopovih basna 14 ih ima nulti nastavak (*iz vseh nog, iz vučjeh lamp, na lovinu ptic*), a samo 1 ima nastavak *-ih* (*iz verneh službih*).

d) Iz *Danice* su ekscerpirana samo 3 primjera, također s nultim nastavkom: *jestvin, knjig, ruk*.

Kristijanović dakle daleko češće koristi nulti nastavak u G mn. imenica e-deklinacije iako u gramatici preporuča nastavak *-ih*.

4.2. Nastavak u genitivu množine pridjeva e-deklinacije (*-eh, -ih*)

4.2.1. Varijable u Matijevićevo korpusu

Provedena analiza pokazala je da Matijević u svim svojim tekstovima za genitiv množine pridjeva svih triju rodova rabi isključivo nastavak *-eh*:

a) u *Evangelijumima*: *duhovneh pastirov, iz vust istiniteh, šum velikeh vod, i vuha gluheh čula budu* itd.;

b) u *Katekižmušu*: *nezdušneh ljudih, delo ruk božanskeh, iz nečiste nasladnosti neverneh zakonskeh tovarušev, pošemerjenedh ženskeh peršon, nečisteh knjig* itd.;

c) u *Genovefi*: *vnogovrsneh pripovestih ispisavanje, osobiteh pobožneh i bogaboječeh peršon, nekuliko tiheh suz, zmed svojeh najvernešeh slug* itd.

Na *-eh* završavaju i poimeničeni pridjevi: *od Boga odlučeni sudec živeh i mrtveh*.

4.2.2. Varijable u Kristijanovićeveu korpusu

U Kristijanovića je također potvrđen jedino nastavak *-eh*:

a) u *Blagorečjima*: *vu bistrešeh domorodcev rukah; od isteh oneh zloč; oveh nekršćanskeh, nezredneh, spačljiveh i škodljiveh veselj...*

b) u aneksnom rječniku: *od morskeh hajdukov; muškeh glav; razlučeneh dob...*

c) u Ezopovim basnama: *iz kruto temeljiteh zrokov; brzoča njegveh nog; šume nje nekojeh po vetru zgibaneh drev...*

d) u *Danici*: *zmed izraelskeh sinov; vseh dečinskeh krepostih; vseh njegveh traplenj.*

Dakle, iako u samom pravilu spominje dva moguća nastavka, dosljedno rabi samo onaj za koji već u pravilu ističe da je specifičniji za pridjeve. Valja ponoviti i naglasiti da je nastavak *-eh* jedini potvrđeni i u Matijevićeveu korpusu, što upućuje na stabilnost uporabe za razliku od varijantnoga gramatičkoga opisa.

4.3. Nastavak u lokativu množine imenica a-deklinacije muškoga roda (*-eh, -ih*)

4.3.1. Varijable u Matijevićeveu korpusu

a) u *Evangelijumima* nalazimo 10 primjera i svi završavaju nastavkom *-eh*: *vu jezikeh, vu oblakeh 2x, po Trojakeh, vu evangelijumeh, po prorokeh 2x, po navukeh, pri Židoveh;*

b) u *Katekižmušu* nalazimo 4 primjera i također svi završavaju nastavkom *-eh*: *vu nečisteh razgovoreh, pri takoveh posleh, vu prveh dneveh, pri ladanskeh mladiceh;*

c) u *Genovefi* nalazimo svega 1 primjer i on je s nastavkom *-eh*: *pri nekojeh dvorjanikeh.*

Iz promatrana Matijevićeveva književnog korpusa razvidno je da varijacije nema, za razliku od gramatičkoga opisa.

4.3.2. Varijable u Kristijanovićeveu korpusu

a) U *Blagorečjima* nalazimo 64 potvrde te varijable. U deset primjera lokativ množine tvoren je nastavkom *-eh* (*po prorokeh, vu kloštreh, vu posledkeh i opravkeh svojeh, vu potokeh*), a u tekstu su potvrđeni i dvostruki oblici, npr. *po putih našeh: po grešneh puteh, vu kotrigeh: vu kotrigih*. Ipak s pedeset potvrda preteže

nastavak *-ih*: *po greh**ih**²⁷ našeh, po vseh orsag**ih**,²⁸ pri vseh gledavc**ih**,²⁹ vu beteg**ih**, vu čin**ih**,³⁰ vu razlučneh jeziki**h**,³¹ vu pobožnjeh i sveteh ljudi**h**.*

U tekstu su dakle potvrđena oba nastavka, no nastavak *-ih* je češći, što je također u skladu s pravilom iz gramatike.

b i c) U aneksnom rječniku i u basnama ne nalazimo potvrde te varijable.

d) Iz *Danice* su ekscerpirana samo dva primjera, oba s nastavkom *-ih*: *po vseh njegveh put**ih**, po vseh put**ih**.*

Možemo zaključiti da se i po pitanju ove varijable Kristijanović pridržava pravila iz svoje slovnice, to jest, u slovnici je donio pravilo koje je u skladu s njegovom književnom jezičnom upotrebom (iz *Blagorečja*). U tekstovima nastalima nakon gramatike nalazimo samo potvrde nastavka *-ih*, doduše svega dva primjera lokativa množine imenice *put* u tri analizirana teksta, no čini se da je razvoj išao k ustaljivanju toga nastavka.

4.4. Nastavak u lokativu množine pridjeva a-deklinacije muškoga roda (*-eh, -ih*)³²

4.4.1. Varijable u Matijevićevu korpusu

U književnim djelima Matijević dosljedno rabi nastavak *-eh*:

a) u *Evangelijumima* svega su 2 primjera pridjeva i oba završavaju nastavkom *-eh*: *vu vnogovrsneh jezike**h**, po svojeh lepe**h** navuke**h**;*

b) u *Katekižmušu* je nešto više primjera, također svi na *-eh*: *vu nečisteh**, pri takove**h**, pri ladanske**h**, vu prveh*** itd.;

c) u *Genovefi* nalazimo jedino nastavak *-eh*: *pri nekojeh**, pri kojeh**, pri vseh nazočibitneh**, pri takove**h********* itd.

Iz promatrana Matijevićeva književnog korpusa razvidno je da ni tu nema varijacije, za razliku od gramatičkoga opisa.

²⁷ KRj donosi nastavak *-eh*, ali i *-ih* koji je prema njemu potvrđen samo kod Vrhovca.

²⁸ KRj donosi nastavke *-eh* i *-ih* koji je prema tome rječniku potvrđen samo kod Malevca i Mikloušića.

²⁹ KRj također donosi samo taj nastavak.

³⁰ KRj bilježi tri nastavka: *-eh, -ih* potvrđen samo kod Matakovića i *-i* potvrđen samo u zbirci *Citara octochordia*.

³¹ KRj kao češći bilježi nastavak *-eh*, dok je prema podacima iz toga rječnika *-ih* potvrđen samo u *Putnom tovarušu* Katarine Zrinske.

³² U analizu smo uključile sve riječi zamjeničko-pridjevske deklinacije.

4.4.2. Varijable u Kristijanovićeveu korpusu

Analiza tekstova pokazala je da Kristijanović u *Blagorečjima* i u *Danici* dosljedno rabi nastavak *-eh*:

a) u *Blagorečjima*: *po nepazliveh pogledih, pri stolih svojeh, vu vseh stališih...*

b) u *Danici*: *po vseh njegveh putih, po vseh putih, pri vašeh starešeh*³³ ...

U aneksnom rječniku varijabla nije potvrđena, a u Ezopovim basnama nalazimo samo jedan primjer imeničke upotrebe pridjeva s nastavkom *-ih*: *Vezda je ravno pol leta kaj si me pri drugih ogovarjalo.*

Dakle, u čitavom je korpusu za lokativ množine pridjeva muškoga roda samo jednom potvrđen nastavak *-ih*, što je u skladu s pravilom iz Kristijanovićeve gramatike.

4.5. Nastavak u lokativu množine imenica a-deklinacije srednjega roda (*-ah, -ih, -eh*)

4.5.1. Varijable u Matijevićeveu korpusu

a) U *Evangelijumima* su svega 3 primjera varijable i sva tri imaju nastavak *-ah*: *po vsakojačkeh znamenjah, vu srcah Židovov, vu srcah njihoveh.*

b) U *Katekižmušu* nalazimo 4 primjera s nastavkom *-ah*: *po govorenjah, vu pripečenjah, pri dugovanjah, vu mestah.*

c) U *Genovefi* nalazimo 6 primjera s nastavkom *-ah*: *vu vremenah, vu namenenjah, na nebesah, vu vustah, pri vratah, (vu) mestah* te jedan primjer s nastavkom *-ih*: *pri takoveh igrokazanjih.*

Za nastavak *-eh* nije pronađena nijedna potvrda.

4.5.2. Varijable u Kristijanovićeveu korpusu

a) Naša je analiza pokazala da su u *Blagorečjima* ravnomjerno zastupljeni nastavci *-ah* (*vu oveh dvadeset i šesteh letah, vu vseh mestah, vu vseh dobah*) i *-ih* (*pri obraduvanjih, vu pismih, vu hman poželenjih*), a za nastavak *-eh* nije pronađena ni jedna potvrda.

U aneksnom rječniku, Ezopovim basnama i *Danici* nađen je znatno manji broj potvrda za istraživani padež i to samo s nastavkom *-ih*:

³³ Iz primjera je vidljivo da ga rabi i kod poimeničenih pridjeva.

b) u aneksnom rječniku samo jedan primjer: *vu turobneh iznajdkih*

c) u basnama dva primjera: *vu svojeh mladeh letih*, *po vračtvih*

d) u *Danici* tri primjera: *vu svojeh delih*, *vu vašeh delih*, *vu vnogovrsneh traplenjih*.

Dakle, nastavak *-eh* za koji Kristijanović u napomeni kaže da se „obično” rabi u pridjevskim deklinacijama u korpusu nije potvrđen. Dok su u *Blagorečjima* zastupljena oba nastavka, *-ah* i *-ih*, u djelima nastalima nakon slovnice nalazimo samo *-ih*. Rezultati naše analize sugeriraju da je u *Blagorečjima* prisutna stabilna varijacija (*-ah/-ih*), dok u tekstovima nakon slovnice dolazi do jezične promjene (*-ih*), no teško je to tvrditi uzme li se u obzir da je riječ o veoma malome broju potvrda.³⁴

4.6. Nastavak u lokativu množine pridjeva a-deklinacije srednjega roda (*-eh*, *-ih*)

4.6.1. Varijable u Matijevićevu korpusu

Analiza književne građe pokazala je da Matijević dosljedno rabi nastavak *-eh* u L mn. pridjeva s. r.:

a) u *Evangelijumima* svega su 2 primjera varijable i oba imaju nastavak *-eh*: *po vsakojačkeh znamenjah*, *vu srcah njihoveh*.

b) u *Katekižmušu* nalazimo 5 primjera s nastavkom *-eh*: *po zločesteh govorenjah*, *vu vseh oveh pripečenjah*, *pri takveh dugovanjah*, *vu dalje postavljeneh mestah*.

c) u *Genovefi* nalazimo 4 primjera s nastavkom *-eh*: *vu prvešeh vremenah*, *vu svetešh namenjenjah*, *na nebesah*, *vu vustah*, *pri vratah*, *(vu) mnogeh mestah*, *pri takoveh igrokazanjih*.

4.6.2. Varijable u Kristijanovićevu korpusu

Naša je analiza pokazala da Kristijanović također u svim analiziranim tekstovima dosljedno za lokativ množine pridjeva srednjega roda rabi nastavak *-eh*:

³⁴ Samo ukupno 6 potvrda u *Anhangu*, basnama i *Danici* prema 62 potvrde u *Blagorečjima*.

a) u *Blagorečjima*: pri **veseleh** skupshadanjih, po svojeh vsagdašnjeh i nepretrgnjeneh nadehnjenjih, pri **oveh** nadojdučeh, vnogovrsneh veseljah, pri vezdašnjeh fašinskeh veseljih

b) u aneksnom rječniku nalazimo samo jednu potvrdu: *vu turobneh iznajdkih*

c) u Ezopovim basnama također je pronađen samo jedan primjer: *vu svojeh mladeh letih*

d) u *Danici*: *vu svojeh delih, vu vašeh delih, vu vnogovrsneh trapljenjih.*

U cijelome analiziranom korpusu samo je jednom za istraživani padež upotrebljen nastavak *-ih*: *Kuliki mladi ljudi najdu vsako leto pri oveh nočneh plesanjih i nepametnih veseljih svoju preranu smrt!* (*Blagorečja* II, 282).

Od dva, prema pravilu iz slovnice, moguća nastavka za lokativ množine pridjeva srednjega roda, *-eh* i *-ih*, prevladava prvi nastavak koji Kristijanović i smatra specifičnijim za pridjevsku deklinaciju. Takvi rezultati u skladu su s rezultatima analize iste varijable u Matijevećevu korpusu iznesenima u 4.6.1.

4.7. Tvorba komparativa pridjeva i priloga (-eši/-eša/-eše i -eji/-eja/-eje)³⁵

4.7.1. Varijable u Matijevećevu korpusu

a) U *Evangelijumima* Matijević tvori komparative pridjeva samo nastavcima *-eši/-eša/-eše*: *hasnoviteša, istinskeše, najdobrotivnešem, najizvišenešem, najmilostivnešem, najpriprosteši, potrebneša, prikladneši, radovoljneše, strahoviteše, temneše, ufaneše* itd. U komparativu priloga dolazi jednom nastavak *-eje*: *To obilneje tolnači Krištuš (obilno > obilneje).*

b) U promatranom ulomku iz *Katekižmuša* također su prisutni samo komparativi na *-eši/-eša/-eše*: *najkrvoločnešu, najljutešu, najosebujneše, najoštreše, najpravičneše, najštimateše, najžalosneše, ljuteše, odurneši, suprotivneše* i sl.

c) Jednako je Matijević postupio i u *Genovefi*: *najkrvoločnešu, najkrvoločneše, najljubljenese, najljubleneši, najpogibelneša, najprosteši, najvernešega, najzmožneše, najzaufanešega, najzvehaneši, stalnešu, veseleši, pravičneša, prikladneše, tvrdokornešega, vugodneša, zvršeneši.*

³⁵ U analizu nismo uključile „nepravilne” pridjeve, a uključile smo superlative „pravilnih” pridjeva jer se superlativ tvori od komparativa čiji nas nastavci zanimaju.

U promatranu Matijevićevu korpusu beziznimno dolazi nastavak *-eši* u tvorbi komparativa pridjeva, što je u neskladu s njegovim gramatičkim opisom.

4.7.2. Varijable u Kristijanovićevu korpusu

a) Analiza *Blagorečja* pokazuje da je od dvjestotinjak komparativa ili superlativa ekscerpiranih iz teksta samo desetak tvoreno s pomoću nastavka *-eji* (*gust > gusteji*, *obilen > obilneji*, *pameten > pametneji*, *seguren > segurneji*, *sloboden > slobodneji*, *srečen > srečneji*, *turoben > turobneji*), no za neke od njih postoje i paralelni oblici tvoreni nastavkom *-eši*. Primjerice:

gust > gusteji (1)³⁶ : *gusteši* (6) : *guščeji* (2)

obilen > obilneji (2) : *obilneši* (5)

seguren > segurneji (1) : *segurneši* (2)

sloboden > slobodneji (1) : *slobodneši* (2)

srečen > srečneji (1) : *srečneši* (6)

Svi ostali ekscerpirani komparativi ili superlativi tvoreni su nastavkom *-eši*: *vsi izvišeneši Europe narodi*; *marliveše ter pazliveše i gusteše svete meše poslušanja dnevi*; *najmogućneši i najsrečneši človek*; *na najškurešu tmicu obrača...*

b) U aneksnom rječniku također preteže tvorba komparativa nastavkom *-eši* (*istinit > istiniteši*, *kesen > kesneši*, *krvoločen > krvoločneši*, *priličen > priličneši*), odnosno potvrđen je samo oblik *prvlji* uz koji se javlja i *prveši*.

c i d) U basnama i *Danici* nalazimo isključivo komparative s nastavkom *-eši* (*hitreši*, *nepriličneši*, *obilneši*, *stareši*).

Rezultati analize pokazuju dakle da iako Kristijanović opisuje dva načina tvorbe komparativa, u književnoj djelatnosti jasno daje prednost tvorbi s nastavkom *-eši* koju i A. Šojat (2009: 62/63) smatra tipičnom za kajkavski književni jezik, a što je i u skladu s analizom Matijevićeva korpusa.

³⁶ U zagradama donosimo broj potvrda pojedinih oblika iz kojih je vidljivo da su u slučaju postojanja dubletnih oblika komparativi s *-eši* češći.

4.8. Treće lice množine prezenta glagola „2.” i „3.” promjene (-u/-ju, -e/-ju)

4.8.1. Varijable u Matijevićevu korpusu

a) Analiza *Evangelijuma* pokazala je omjer 30 : 7 u korist starijih, kraćih nastavaka, -u za drugu konjugaciju: *čteti* > *čtejem* > *čteju*, *čuti* > *čujem* > *čuju*, *dojti* > *dojdem* > *dojdu*, *gorestati* > *gorestanem* > *gorestaju*, *izginuti* > *izginem* > *izginu*, *moći* > *morem*/*možem* > *mogu*, *nadojti* > *nadojdem* > *nadojdu*, *napuhnuti* > *napuhnem* > *napuhnu*, *zdiči* > *zdignem* > *zdignu* i -e za treću konjugaciju: *hoditi* > *hodim* > *hode*, *hoteti* > *hoću*/*hočem* > *hote*, *videti* > *vidim* > *vide*. Analoški nastavak -ju imaju sljedeći primjeri: *doživeti* > *doživim*/*doživem*³⁷ > *doživeju*, *početi* > *počnem* > *počneju*, *razmeti* > *razmem* > *razmeju* itd. Jedino glagol *hteti* ima potvrđene obje varijante: *hote* i *hočeju*.

Prevlast kratkih nastavaka lijepo se vidi u sljedećoj rečenici: *Slepi vide, hromi hode, gubavi očiščavaju se, gluhi čuju, mrtvi gorestaju se*.

b) Već je u *Katekižmušu* situacija nešto drugačija te se javlja veći broj primjera s novijim nastavkom u omjeru 22 : 11 u korist starijega, npr. -u: *iskati* > *iščem* > *išču*, *kazati* > *kažem* > *kažu*, *moći* > *morem* > *mogu*, *pripomagati* > *pripomažem* > *pripomažu*, *vujti* > *vujdem* > *vujdu* i -e: *držati* > *držim* > *drže*, *grešiti* > *grešim* > *greše*, *ljubiti* > *ljubim* > *ljube*, *srditi* > *srdim* > *srde*.

Da se unutar godinu dana između *Evangelijuma* i *Katekižmuša* pojačala varijabilnost u upotrebi nastavaka za 3. l. mn. glagola zorno svjedoči sljedeći primjer: ... *koja susede zbučiju i dodrčati čine, za lasi se vleku, tuku, gaziju, seku*.

c) Iako je u *Genovefi* potvrđen manji broj primjera te varijable, oni jasno pokazuju smjer njezina razvoja, tj. kako vrijeme odmiče u 19. stoljeće, pretežu oblici s analoškim, dužim, nastavkom u obje konjugacije: 2 primjera kratkog nastavka (*dojti* > *dojdem* > *dojdu*, *moći* > *morem* > *mogu*) : 8 primjera dugog nastavka (*ostati* > *ostanem* > *ostaneju*, *složiti* > *složim* > *složiju*, *spraviti se* > *spravim se* > *spraviju se*, *podignuti* > *podignem* > *podigneju*, *živeti* > *živem* > *živeju*) s time da glagol *moći* ima dvostruke oblike: *mogu* i *moreju*.

³⁷ KRj bilježi oba oblika.

4.8.2. Varijable u Kristijanovićevu korpusu

a) Analiza *Blagorečja* pokazala je da u glagola druge konjugacije za 3. lice množine prezenta prevladavaju analoški prezentski oblici, preciznije iz teksta ih je ekscerpirano 59 (*kazati* > *kažem* > *kažeju*, *mahati* > *mašem* > *mašeju*, *obrnuti* > *obrnem* > *obrneju*, *poginuti* > *poginem* > *pogineju*), dok je kraćih prezentskih oblika potvrđeno svega 5 (*gnjesti* > *gnjetem* > *gnjetu*,³⁸ *piti* > *pijem* > *piju*, *prijemati* > *prijemljem* > *prijemlju*). Za glagol *čuti* autor naizmjenice rabi kraći (*čuju*) i duži (*čujeju*) prezent.

Za kraće 3. lice množine prezenta glagola treće konjugacije ekscerpirane su svega tri potvrde (*dobiti* > *dobim* > *dobe*, *misliti* > *mislim* > *misle*, *živeti* > *živem* > *žive*), ali se za dva od tih triju glagola javljaju i duži oblici (*dobiju*,³⁹ *misliju*⁴⁰). Analoški prezent te skupine glagola potvrđen je u tekstu 138 puta (*činiti* > *činim* > *činiju*, *faliti* > *falim* > *faliju*, *govoriti* > *govorim* > *govoriju*).

Dakle, iako je moguća dvostruka tvorba trećeg lica prezenta množine, u *Blagorečjima* za obje konjugacije prevladavaju analoški oblici.

b) U aneksnom rječniku istraživana je varijabla znatno slabije potvrđena, no slaže se s tendencijom zapaženom u *Blagorečjima*: za glagole druge konjugacije potvrđeni su isključivo duži oblici⁴¹ (*nabrati* > *naberem* > *nabereju*, *pisati* > *pišem* > *pišeju*, *pretežati* > *pretežem* > *pretežeju*), dok za glagole treće konjugacije nalazimo 3 primjera analoškog prezenta (*opraviti* > *opravim* > *opraviju*, *postaviti* > *postavim* > *postaviju*, *voditi* > *vodim* > *vodiju*) i jedan kraćeg prezenta (*prositi* > *prosim* > *prose*).

c) i d) U Ezopovim basnama i *Danici* za glagole obiju konjugacija potvrđeno je samo analoško treće lice množine prezenta (*loviti* > *lovim* > *loviju*, *misliti* > *mislim* > *misliju*, *zmetati* > *zmečem* > *zmečeju*; *kušnuti* > *kušnem* > *kušneju*,

³⁸ KRj bilježi dva oblika *gnjetu* koji je prema podacima iz toga rječnika potvrđen u Kristijanovićevim *Blagorečjima* (Krist blag II, 245) i *gnjeteju* koji je potvrđen kod Vrhovca.

³⁹ U našem je korpusu odnos oblika *dobe* 1 : *dobiju* 1.

Prema podacima iz KRj-a iz korpusa toga rječnika ekscerpirano je 11 potvrda s nastavkom *-e* i dvije (*Dio-geneš Brezovačkoga* i *Živinračitel*) s *-iju*.

⁴⁰ U našem je korpusu odnos oblika *misle* 3 : *misliju* 5.

Prema podacima iz KRj-a iz korpusa toga rječnika ekscerpirano je 11 potvrda s nastavkom *-e* i 8 s nastavkom *-iju*.

⁴¹ Riječ je o ukupno 4 potvrde.

hvaliti > hvalim > hvaliju, moliti > molim > moliju, opomenuti > opomenem > opomeneju).⁴²

Dakle, iako u svojoj slovnici opisuje dva načina tvorbe trećeg lica množine prezenta, Kristijanović u svim svojim tekstovima prednost daje analoškom prezentu, što potvrđuje zaključke A. Šojata (2009: 74) o prevladavanju takvih oblika u 19. st.

4.9. Prvo i drugo lice množine imperativa (-emo/-imo; -ete/-ite)

4.9.1. Varijable u Matijevićevu korpusu

a) U *Evangelijumima* su potvrđeni sljedeći primjeri 2. l. mn. imperativa glagola koji u 1. l. prezenta završavaju na *em*, a za razliku od gramatičkoga pravila imperativ tvore nastavkom *-ete*: *biti < budem > budete, moći > morem > morete, obrnuti > obrnem > obrnete, prijeti > primem > primete, podignuti > podignem > podignete*, [*vući*] > *vučem > vučete* te primjeri glagola koji u 1. l. jd. prezenta završavaju na *im* te „pravilno” tvore imperativ: *čuditi > čudim > čudete, misliti > mislim > mislete, moliti > molim > molete, neodvlačiti > neodvlačim > neodvlačete, pomiriti > pomirim > pomirete, premisliti > premislim > premislete, zasaditi > zasadim > zasadete*.

2. l. imperativa na *-ite* tvore glagoli koji u 1. l. jd. završavaju na *em*, kao što i gramatika kaže: *budite*, ali ima više onih koji u 1. l. jd. prezenta završavaju na *im*: *navčiti se > navčim se > navčite se, nazvestiti > nazvestim > nazvestite, želiti > želim > želite*, što je u neskladu s gramatičkim pravilom.

1. l. mn. imperativa potvrđeno je samo jednim primjerom: *premisлити > premislim > premislimo*, iz čega se vidi da potvrda nije u skladu s gramatičkim pravilom.

b) U *Katekižmušu* ima 12 potvrda za 2. l. mn. imperativa i 4 potvrde za 1. l. mn. imperativa. Matijevićevo gramatičko pravilo također nije dosljedno primijenjeno, no stanje u *Katekižmušu* bliže je onom u gramatičkom opisu te 1. i 2. l. mn. imperativa s *-emo* i *-ete* tvori 8 glagola koji u 1. l. jd. prezenta završavaju na *im*, što je u skladu s gramatičkim opisom: *odhitete, ostavete, premislete, priložemo, prosemo, pustete, razmislete, trsemo*, ali imaju i 3 primjera gdje isti nastavak

⁴² Znakom ; razdvojeni su primjeri iz basna i *Danice*.

dolazi na glagole koji u 1. l. jd. završavaju na *em*: *budete*, *podignete*, *posluhnete*, što je u neskladu s gramatičkim pravilom.

1. i 2. l. mn. imperativa na *-imo* i *-ite* potvrđeno je u dva primjera od kojih jedan u 1. l. jd. prezenta završava na *em*: *prikažite*, a drugi na *im*: *bežimo*.

Primjeri *budete* (imperativ) i *budete* (prezent) potvrđuju Matijevićevu kolebljivost u upotrebi promatranih varijanata.

c) U *Genovefi* je situacija drugačija i potvrđeni primjeri (iako ih nema mnogo) sasvim su u skladu s gramatičkim opisom. Glagoli koji u 1. l. jd. prezenta završavaju na *im* tvore 2. l. mn. imperativa s *-ete*: *hitete*, *oprostete*, *premislite*, *sudete*, a oni koji u 1. l. jd. prezenta završavaju na *em* tvore 2. l. mn. imperativa s *-ite*: *budite*, *stegnuti* > *stegnem* > *stegnite*.

Iako iz realnih razloga nije uzet u obzir čitav Matijevićev književni korpus, rezultati analize daju naslutiti da je jezična upotreba išla u smjeru koji Matijević pred kraj svog života opisuje u gramatici, no u starijim svojim književnim djelima nije postupao na isti način.

4.9.2. Varijable u Kristijanovićevu korpusu

a) U *Blagorečjima* se Kristijanović pridržava pravila opisanih u slovnici (*obrnuti* > *obrnem* > *obrnite*, *podignuti* > *podignem* > *podignite*; *činiti* > *činim* > *činete*, *držati* > *držim* > *držete*, *misliti* > *mislim* > *mislete*).

b) Isto vrijedi i za uporabu imperativa u *Danici* (*hvaliti* > *hvalim* > *hvalete*, *otpraviti* > *otpravim* > *otpravete*, *paziti* > *pazim* > *pazete*) uz jednu iznimku. Naime, za drugo lice množine od glagola *povrnuti* u tekstu je potvrđen oblik *povrnete* (*Kad bi pako njejin muž glas bekečega bil čul, reče: „Pazete da ne bi morebiti bil vkrađen! Povrnete ga svojem gospodaru nazad. Ar nam ni slobodno od vkrađenoga kaj jesti, ali se dotikavati! 5 Moj 22, 1.*). Iako taj oblik odudara od pravila danog u gramatici i od Kristijanovićeve uzusa, nije nepotvrđen u kajkavskome književnom jeziku. Primjerice, KRj bilježi oblike *povrnete* i *povrnite* uz napomenu da je drugi potvrđen samo kod Brezovačkog u *Matijašu grabancijašu*.

c i d) U tekstovima iz aneksnog rječnika istraživana varijabla nije potvrđena, dok u basnama nalazimo samo dvije potvrde 2. lice množine imperativa, obje glagola *hoditi*:

- „**Hodite**”, reče njim, „da mu se naklonimo i da ga pozdravimo.”

- *Nekoji mladi ovčar koji je svu čredu na brežanjku pasel, je višeputi tu šalu načinil da je bližnje ovčare po vkanljivoj halabuki znemiril pokehdob je višeputi kričal: „**Hote** na pomoč, vuk je! Vuk!”, akoprem ga niti ni videl.*

Kristijanović se dakle pridržava pravila iz svoje slovnice daleko više od Matijevića (osobito ako gledamo starija Matijevićeva djela), no i u njega je potvrđeno pokoje odstupanje.

4.10. Tvorba futura (*budem/bum; hoću/ču*)

4.10.1. Varijable u Matijevićevu korpusu

a) Matijević u promatranu dijelu *Evangelijuma* 73 puta upotrebljava futur tvoren od pomoćnoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog: *na smrtnu postelju hičeni **budemo**; njega nazveščala **budu**; Ovak i vi, kada **budete** videli ova bivati, znajte, da je blizu Kraljestvo Božje* itd.. Dva su primjera sa skraćenim oblicima pomoćnoga glagola *biti*: *včiniti ne **bu** moglo; vteči se ne **bu** mogel niti smel.*

Potvrđeno je i 10 primjera tvorbe futura s glagolom *hoteti*: *koj dojti **hočeš**; hoče reči Gospon; **hočemo** rastolnačiti; spoznati **hočete**; dopeljati **hote**; pripetiti se **hočuju*** itd., s time da je riječ isključivo o punim oblicima.

b) U *Katekižmušu* je također potvrđen veći broj primjera tvorbe futura s pomoćnim glagolom *biti* (20), samo u punim oblicima: ***bude** zavjete; sledovala **budu**; i krv tebe **bude** preganjala; kada **budeš** zemlju obdelaval; **budeš** klatil se i potepal* itd.

Potvrđena su tek 4 primjera futura tvorenih glagolom *hoteti*: ***hoću** tebe krvi predati; prelejati se **hoče**; koj onda **hoče** čisto živeti; **hočemo** anda ova strahovita posledja rastolnačiti*, također u neskracenu obliku.

c) U *Genovefi* ima nešto više varijacije te pronalazimo 46 primjera tvorbe futura glagolom *biti*: *prosila **budem** takaj po smrti mojoj; reči **budeš** mogel; odgovor **bude** pri nas; nasledovati **budemo** mogli* itd., u neskracenu obliku, ali i 4 primjera sa skraćenim oblikom glagola *biti*: *tak **bum** morala; ne **bu** mogel; onda **bumo** imali veliko veselje.*

Potvrđena su i 22 primjera tvorbe futura s glagolom *hoteti*, samo u njegovu punom obliku: ***hoću** ondi živeti i vumreti; **hočeš** li ti mene pak ostaviti; nazvestiti **hoče**; tak **hočemo** videti; od tuge i žalosti **hočuju** vumreti* itd.

Pokazalo se da je tvorba s pomočju punih oblika glagola *biti* dominantan način tvorbe futura u promatranu Matijevećevu korpusu. Također se pokazalo da se kratki oblici (*bum, buš* itd.) rijetko upotrebljavaju. Tvorba futura s pomočju glagola *hoteti* u Matijeveća je potvrđena, no kako smo odmicale s analizom, uvidjele smo da glagol *hoteti* u književnoj kajkavštini nije uvijek u službi futura, nego često iskazuje i modalnost (želju) te često nije jasna granica između toga dvoga. Budući da takva tema zahtijeva zaseban rad, ovdje tek napominjemo da se brojkama iznesenima uz glagol *hoteti* ne može u potpunosti vjerovati, no ipak nam pružaju okvirni smjerokaz u analizi književnokajkavskoga futura: futur tvoren s pomočju *hoteti* znatno je slabije zastupljen u promatranu korpusu, od onoga tvorenog s pomočju glagola *biti*.

4.10.2. Varijable u Kristijanovićeveu korpusu

a) Analiza uporabe futura u *Blagorečjima* pokazala je da dominira onaj tvoren od pomoćnog glagola *biti* (457) i glagolskog pridjeva radnog pri čemu se u pravilu koriste duži oblici pomoćnog glagola (... *z očmi mojemi videl ne budem...*; *Človek, spomeni se gusto puti iz poslednjih tvojeh i nigdar grešil ne budeš!*; *...ne bude grehe kaštigal...*). Potvrđeno je 88 primjera za kraći oblik.

Iako rjeđe (116 potvrda), u tekstu se javlja i futur tvoren s pomočju glagola *hoteti* (*Koji mala dugovanja, male grehe za nikaj drži, polehko hoće vu muke peklenke prepasti.*; „*Kajti koju ne mislite vuru*”, veli Jezuš, „*sin človečji dojt hoće.*”), pa čak i s pomočju njegovih nenaglašanih oblika, što je iznimno rijetko u književnoj kajkavštini⁴³ (*Ja ču decu moju dobro i kršćanski otkojiti.*).

b) U aneksnom se rječniku također upotreba futura tvorenog od neskraćenih oblika pomoćnog glagola *biti* može smatrati uobičajenom (...*kada zadovoljno vrednoga včiniti budem mogel...*; *...ja znam da se budeš veselil nad mojem opskrbljenjem...*; *... ne bude prepustil po poslušnoj ljubavi i zahvalnosti biti njihov pokorni sin...*) (samo 21 potvrda dužih oblika).

Pronađeno je međutim i par potvrda (2) futura tvorenog s pomočju glagola *hoteti* (*Nećemo se vendar vezda na dalje truditi da ne bi morebiti trse ranili, nego na drugo protuletje hoćemo jošče i glublje kopati.*; *Da oni najmre marljiveše kak za njega živoga delati moraju ter da hote zadosta penez odvetek zadobiti.*) pa čak

⁴³ Usp. Šojat (2009: 82).

i jedan tvoren s pomoću njegova nenaglašenog oblika („Ja **ću** ti pomoći”, reče muž, „ali pod tum pogodbum ako li ti meni hočeš vu vsem moju volju ispuniti.”).

c) Uporaba futura u basnama ne odudara od one u prethodnim tekstovima jer dominira futur tvoren s pomoću glagola *biti*, isključivo od njegovih dužih oblika (40 potvrda).

Potvrđena su tek dva primjera tvorbe futura glagolom *hoteti* (*Ovca je obečala da se hoče podložiti sudu i do obrečenoga vremena jelenu vagan žita povrnuti.; Oroslan se mahom ponudi da mu ga hoče zvaditi.*) (11) te jedan primjer futura tvoren od njegova nenaglašenoga oblika („Ja **ću** ti pomoći”, reče muž, „ali pod tum pogodbum akoli ti meni hočeš vu vsem moju volju ispuniti.”).⁴⁴

d) U *Danici* je također najveći broj potvrda futura tvorenog od dužih oblika pomoćnoga glagola *biti* (...čakamo ono življenje koje Bog **bude** dal onem koji svoju veru nigdar od njega ne dovračaju.; ...ako se **budemo** Boga bojali i vseh grehov habali ter dobro činili...; ...nego koji dan **budete** zakopali vašu majku vuz mene vu jednoistem grobu...) (45 potvrda), ali, za razliku od prethodnih tekstova, i 18 potvrda tvorbe futura skraćenim oblicima glagola *biti*.

Iako rjeđi (2 potvrde), potvrđen je i futur tvoren s pomoću glagola *hoteti*, ali isključivo od njegovih naglašenih oblika (*Otec, vse kajgoder jesi meni zapovedal, hoču včiniti.; I angel reče njemu: „Ja hoču njega tam peljati i k tebi pak nazad dopeljati.”*).

Analiza Kristijanovićevid tekstova pokazala je da se uobičajenim načinom tvorbe futura u književnoj upotrebi može smatrati onaj od svršenog prezenta pomoćnog glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnog pri čemu, sve do *Danice* 1845., premoćno prevladavaju duži oblici glagola *biti*. Iako rjeđi, u korpusu su potvrđeni i primjeri futura tvorenoga s pomoću glagola *hoteti*, pa čak i, doduše veoma rijetki, primjeri tvorbe futura s njegovim nenaglašenim prezentom.

⁴⁴ Riječ je o istome primjeru kao u *Anhangu* jer je Kristijanović preuzimao rečenice iz svojih prethodnih djela.

5. RASPRAVA

U radu smo promatrale deset morfoloških varijabli u dvije gramatike i u sedam književnih djela dvojice kajkavskih gramatičara. Da bismo rezultate naše analize približile čitatelju, rasporedile smo ih u dvije tablice (zbog praktičnosti tiska):

Tablica 1. Prikaz šest morfoloških varijabli (G mn. imenica i pridjeva ž. r.; L mn. imenica i pridjeva m. i s. r.) u Matijevećevim i Kristijanovićevećim književnim i gramatičkim djelima

		G mn. imenica e-dekli- nacije ž. r.: - \emptyset , -ih	G mn. pridjeva e-dekli- nacije ž. r.: -eh, -ih	L mn. imenica a-dekli- nacije m. r.: -eh, -ih	L mn. pridjeva a-dekli- nacije m. r.: -eh, -ih	L mn. imenica a-dekli- nacije s. r.: -ah, -ih	L mn. pridjeva a-dekli- nacije s. r.: -eh, -ih
Josip Ernest Matijeveć	<i>Evangelijumi</i> 1796.	7 - \emptyset 2 -ih	-eh	-eh	-eh	-ah	-eh
	<i>Katekižmuš</i> 1797.	7 - \emptyset 2 -ih	-eh	-eh	-eh	-ah	-eh
	<i>Genovefa</i> 1808.	15 - \emptyset 3 -ih	-eh	-eh	-eh	-ah	-eh
	Gramatika 1810.	- \emptyset -ih	-eh, -ih	-eh, -ih	-eh, -ih	-ah, -ih	-eh, -ih
Ignac Kristijanović	<i>Blagorečja</i> 1830.	53 - \emptyset 7 -ih	-eh	10 -eh 54 -ih	-eh	-ah -ih	-eh 1 -ih
	Gramatika 1837.	-ih (- \emptyset)	-eh (-ih)	-ih (-eh)	-eh (-ih)	-ih (-ah, -eh)	-eh (-ih)
	<i>Anhang</i> 1840.	3 - \emptyset	-eh	x	x	-ih	-eh
	<i>Basne</i> 1843.	14 - \emptyset 1 -ih	-eh	x	1 -ih	-ih	-eh
	<i>Danica</i> 1843.	3 - \emptyset	-eh	2 -ih	-eh	-ih	-eh

Tablica 2. Prikaz četiri morfološke varijable (tvorba komparativa, 3. l. mn. prezenta glagola, 1. i 2. l. mn. imperativa glagola, tvorba futura) u Matijevićim i Kristijanovićevim književnim i gramatičkim djelima

		Tvorba komparativa <i>-eši, -eji</i>	3. lice mn. prezenta: <i>-u/-ju, -e/-ju</i>	1. i 2. lice mn. imperativa: <i>-imo/-ite, -emo/-ete</i>	Tvorba futura: <i>budem/bum, hoću/ću</i>	
Josip Ernest Matijević	<i>Evangelijumi</i> 1796.	<i>-eši</i> 1 <i>-eji</i>	30 <i>-e/-u</i> 7 <i>-ju</i>	<i>em</i> > 6 <i>-ete</i> , 1 <i>-ite</i> <i>im</i> > 1 <i>-ete</i> , 4 <i>-ite</i>	71 <i>budem</i> 2 <i>bum</i>	10 <i>hoću</i>
	<i>Katekižmuš</i> 1797.	<i>-eši</i>	22 <i>-e/-u</i> 11 <i>-ju</i>	<i>em</i> > 3 <i>-ete</i> , 1 <i>-ite</i> <i>im</i> > 12 <i>-ete</i> , 1 <i>-ite</i>	20 <i>budem</i> x	4 <i>hoću</i>
	<i>Genovefa</i> 1808.	<i>-eši</i>	2 <i>-u</i> 8 <i>-ju</i>	<i>em</i> > <i>-ite</i> <i>im</i> > <i>-ete</i>	46 <i>budem</i> 4 <i>bum</i>	22 <i>hoću</i>
	Gramatika 1810.	<i>-eši, -eji</i>	<i>-u/-ju, -e/-ju</i>	<i>em</i> > <i>-imo/-ite</i> <i>im</i> > <i>-emo/-ete</i>	<i>budem/bum</i> + glag. pridj. radni, <i>hoću</i> + inf.	
Ignac Kristijanović	<i>Blagorečja</i> 1830.	190 <i>-eši</i> 10 <i>-eji</i>	8 <i>-e/-u</i> 197 <i>-ju</i>	<i>em</i> > <i>-ite</i> <i>im</i> > <i>-ete</i>	369 <i>budem</i> 88 <i>bum</i>	116 <i>hoću</i> 1 <i>ću</i>
	Gramatika 1837.	<i>-eši, -eji</i>	<i>-u/-ju, -e/-ju</i>	<i>em</i> > <i>-imo/-ite</i> <i>im</i> > <i>-emo/-ete</i>	<i>budem/bum</i> + glag. pridj. radni, <i>hoću</i> + inf.	
	<i>Anhang</i> 1840.	<i>-eši</i> 1 <i>-eji</i>	<i>-ju</i> 1 <i>-e</i>	x x	21 <i>budem</i> x <i>bum</i>	2 <i>hoću</i> 1 <i>ću</i>
	<i>Basne</i> 1843.	<i>-eši</i> x	<i>-ju</i> x	x x	40 <i>budem</i> x <i>bum</i>	2 <i>hoću</i> 1 <i>ću</i>
	<i>Danica</i> 1843.	<i>-eši</i> x	<i>-ju</i> x	<i>em</i> > <i>-ite</i> <i>im</i> > <i>-ete</i> 1 iznimka	45 <i>budem</i> 18 <i>bum</i>	2 <i>hoću</i> x

Slijedi nekoliko zaključaka koji se mogu iščitati iz tabličnoga prikaza.

Na temelju analize prve varijable vidimo da je Matijevićev gramatički opis u skladu s njegovom jezičnom praksom (u G mn. imenica ž. r. češći je nastavak *-ø*, javlja se i nastavak *-ih*, a autor ih oba opisuje u gramatici kao ravnopravne). Kod Kristijanovića dolazi do diskrepancije između gramatičkoga opisa gdje se propisuje *-ih* i književne upotrebe u kojoj je daleko češći *-ø*. Ukupno gledano, riječ je u obojice autora o stabilnoj varijaciji za koju se čini kako nije povezana niti s vremenom nastanka teksta niti s njegovim žanrom, nego Kristijanovićeve gramatički opis zrcali preskriptivne tendencije.

Analizirajući drugu varijablu (G mn. pridjeva e-dekl. ž. r.) primijetile smo da obojica autora u književnim djelima rabe jedino nastavak *-eh*, dok u gramatikama navode i *-eh* i *-ih*, iz čega izlazi da se ne podudaraju u potpunosti norma i praksa. Kristijanović doduše na više mjesta napominje da je nastavak *-eh* svojstveniji pridjevima pa je njegov gramatički opis precizniji.

Treća varijabla (L mn. imenica m. r. a-deklinacije) zanimljiva je iz razloga što daje naslutiti da je tijekom prve polovice 19. stoljeća u tijeku jezična promjena (*-eh* > *-ih*). Iako u gramatici nabraja oba nastavka, Matijević u djelima rabi samo *-eh*, dok Kristijanović također nabrajajući oba, ali preporučujući *-ih*, u djelima pretežito rabi *-ih*. Nije naodmet spomenuti da je prema podacima iz literature i u drugih kajkavskih autora iz 19. stoljeća prevladao nastavak *-ih* (Šojat, 2009: 49, 50; Schubert, 2016: 153).

Četvrta varijabla odnosi se također na L mn. a-deklinacije, ali pridjeva. Iako u gramatici nabraja oba moguća nastavka *-eh* i *-ih*, Matijević u književnim djelima dosljedno rabi *-eh*. Kristijanović također spominje oba nastavka u slovnici, dok se u praksi drži nastavka *-eh* (uz jednu iznimku).

Peta je varijabla vrlo interesantna jer ukazuje na jezičnu promjenu u tijeku (barem u ovdje promatranog autora). Za L mn. s. r. imenica a-deklinacije Matijević u gramatici navodi nastavke *-ah* i *-ih*, dok u praksi rabi isključivo *-ah*. Kristijanović u najranijem ovdje promatranu djelu (*Blagorečjima*, 1830.) ima stabilnu varijaciju (podjednako često rabi *-ah/-ih*), dok u gramatici sedam godina kasnije propisuje *-ih*, a *-ah* spominje tek u napomenama. U korpusu koji temeljimo na djelima nastalima nakon gramatike, vidimo da u kasnijim djelima Kristijanović u potpunosti prelazi na nastavak *-ih*.

Šesta je varijabla (L mn. pridjeva a-dekl. s. r.) u obojice gramatičara opisana dvama nastavcima *-eh* i *-ih*, no obojica u književnoj praksi gotovo beziznimno rabe nastavak *-eh*.

Na temelju analize tvorbe komparativa može se zaključiti da u književnim djelima preteže tvorba s nastavkom *-eši*, no ima i primjera s nastavkom *-eji*. U gramatičkim opisima obojica gramatičara najprije opisuju tipičnu kajkavsku tvorbu komparativa s *-eši*, no ostavljaju i mogućnost tvorbe s *-eji*, što pokazuje sklad između norme i prakse.

Analiza 3. l. mn. prezenta glagola također ukazuje na jezičnu promjenu u tijeku. Naime, obojica gramatičara navode i starije (*kraće*) i novije (*duže*) nastavke u tom licu, međutim, iz njihove je književne upotrebe (Tablica 2) vidljivo da kako vrijeme odmiče prema sredini 19. stoljeća, noviji (*duži*) nastavak potiskuje starije.

Vezano za varijablu 2. l. mn. imperativa glagola 2. i 3. promjene, Matijevićeva književno-jezična praksa pokazuje da on u starijim svojim djelima nije tvorio imperativ u skladu s pravilom koje kasnije donosi u slovnici (glagoli na *im* > *-emo*, *-ete*; glagoli na *em* > *-imo*, *-ite*), međutim u *Genovefi* koja neposredno prethodi gramatici, jest. U Kristijanovića se pak gotovo beziznimno podudaraju norma i praksa.

Posljednja promatrana varijabla odnosi se na tvorbu futura. Obojica gramatičara opisuju je dvama načinima, glagolom *biti* i glagolom *hoteti*. Analiza Matijevićeve jezične upotrebe pokazala je da autor najčešće tvori futur neskrćenim oblikom svršenog prezenta gl. *biti* (*budem*, *budeš* ...), rijeđe sa skraćanim oblikom (*bum*, *buš* ...), te ponekad s pomoću glagola *hoteti*, uvijek doduše s njegovim punim oblicima. Kristijanovićeve jezična praksa također pokazuje prevlast futura tvorenog dužim oblicima gl. *biti*, no u njegovu se korpusu javljaju i za kajkavštinu sasvim netipični, skraćeni oblici glagola *hoteti* (*ču*) u tvorbi futura, što objašnjavamo vanjskim, nekajkavskim jezičnim utjecajem, koji je od tridesetih godina 19. stoljeća kajkavštinu zahvaćao jače nego u prethodnim razdobljima.

Sa sviješću da korpus na kojem smo provele analizu nije cjelovit, na temelju rezultata donosimo sljedeće zaključke o odnosu norme i prakse u dvojice kajkavskih gramatičara pisaca.

Od deset promatranih varijabli iz Matijevićeve gramatike, četiri se u potpunosti poklapaju s njegovom jezičnom praksom (G mn. ž. r.; tvorba komparativa i 3. l. mn. prezenta i tvorba futura), dok još jedna ide u tom smjeru (2. l. mn. imperativa). Za tri varijable donosi Matijević u gramatici dvostruke nastavke, dok u prethodnoj vlastitoj jezičnoj praksi koristi isključivo po jedan nastavak (G

mn. pridjeva ž. r.; L mn. pridjeva m. r.; L mn. pridjeva s. r.). Vjerojatno je drugi nastavak inercijom preuzeo od prethodnika gramatičara (Szentmártony za G mn. pridjeva ž. r. u svojoj gramatici donosi *-eh* i *-ih*, za L *-eh* i *-ih* 2014: 84⁴⁵; Kornig donosi *-eh/-ih* za sve tri varijable, 2015: 120), ne obazirući se na vlastitu jezičnu praksu. Za dvije preostale varijable također donosi po dva nastavka u gramatici, a u praksi koristi jedan, no za razliku od prethodnog slučaja, varijante koje *zalihosno* spominje u gramatici, a ne rabi u praksi, postat će u Kristijanovićevoj jezičnoj upotrebi češće i dominantnije (L mn. imenica m. r. *-eh* > *-ih*; L mn. imenica s. r. *-ah* > *-ih*). Vrlo je moguće da su i te varijante ušle u Matijevićev gramatički opis jer ih navode Szentmártony i Kornig, i jer ih ima ponešto u jezičnoj upotrebi, a s vremenom, kako pokazuje Kristijanovićeva praksa, potiskuju one koje su dominirale u Matijevićevoj praksi dvadeset godina ranije.

Kristijanovićevo gramatičko opis velikim se dijelom podudara s njegovom književno-jezičnom praksom, gotovo u svim promatranim varijablama. Kristijanović se drži nastavaka koje (pr)opisuje u gramatici i u svojim književnim djelima. Izuzetak je gramatički opis G mn. imenica e-deklinacije ž. r. gdje u paradigmi inzistira na nastavku *-ih*, iako je svjestan da je u praksi češći nastavak *-∅*. Izuzetkom bi se u neku ruku mogao smatrati i opis tvorbe 3. l. mn. prezenta dvama nastavcima (*dugim* i *kratkim*), dok u jezičnoj praksi uglavnom rabi novi *-ju*. Međutim, tu je riječ i o tromosti gramatičkoga opisa koji nikad nije sasvim u skladu sa stvarnom upotrebnom praksom, zbog neprestane varijabilnosti bilo kojeg jezičnog sustava u bilo koje vrijeme. Tri potvrđena primjera upotrebe skraćena oblika glagola *hoteti* u tvorbi futura (*ču*) pripisujemo ilirskome jezičnom utjecaju i sociolingvističkoj klimi u kojoj autor djeluje. Ne bi nas čudilo da Kristijanović kao najveći zagovaratelj književne kajkavštine uopće nije bio svjestan da je u jezičnoj praksi upotrijebio „štokavski” futur.

6. ZAKLJUČAK

U radu smo uspoređivale uporabnu i gramatičku normu dvojice kajkavskih slovničara: Josipa Ernesta Matijevića i Ignaca Kristijanovića, koji su ujedno bili i kajkavski pisci. Odabrale smo dijelove iz njihovih književnih tekstova (Matijević: *Evangelijumi* 1796, *Katekizmuš* 1897, *Genovefa* 1808, te Kristijanović:

⁴⁵ U izdanju je došlo do propusta pa umjesto *-eh* i *-ih* kako je u izvorniku, piše *-ih* i *-ih*.

Blagorečja 1830, *Anhang* 1840, *Basne* 1843, *Danica* 1845), vodeći računa da tekstovi budu žanrovski i vremenski raslojeni, transkribirale ih i sastavile objedinjujući pretraživ korpus. S druge strane, iščitavajući njihove slovnice (Matijević, 1810; Kristijanović, 1837) odabrale smo deset morfoloških varijabli (jezičnih elemenata koji su opisani s više varijanata), a istaknutim su obilježjem kajkavštine uopće, te analizom književnog korpusa istražile podudaraju li se njihova gramatička i uporabna (književno-jezična) varijabilnost. Analiza je pokazala da se norma i praksa poklapaju gotovo potpuno u Kristijanovićevu slučaju (devet od deset varijabli), a nešto manje kod Matijevića (pet od deset varijabli, s time da u drugih pet varijabli u gramatici nudi dvostruka rješenja, a u praksi rabi jedno od ponuđenih). Kako je Matijević svoju gramatiku napisao pred kraj života možemo zaključiti da se pri pisanju oslanjao i na prethodnike gramatičare, a ne samo na vlastitu jezičnu upotrebu.

Na temelju našeg korpusa ne mogu se izvesti nikakvi argumentirani zaključci o povezanosti žanra i jezične varijacije, no iz analize (i tablica) mogu se iščitati stabilne jezične varijacije i nagovještaji jezičnih promjena povezani s vremenom nastanka tekstova. To se odnosi osobito na L mn. imenica m. i s. r., tvorbu 3. l. mn. prezenta, stabilizaciju komparativnog nastavka *-eši* te na 2. l. mn. imperativa tvoreno prema gramatičkom pravilu iz promatranih slovnica.

S obzirom da iz realnih razloga (zbog golemosti građe) istraživanje nije sprovedeno na cjelokupnom sačuvanom književnom korpusu dvojice gramatičara, rezultati koje smo njime dobile mogu se smatrati tek smjernicama za daljnja istraživanja normiranosti kajkavskoga književnog jezika u 19. stoljeću.

IZVORI

- Kristijanović, Ignac, 1830. *Blagorečja za vse celoga leta nedelje*, 1 i 2. Zagreb: F. Župan.
- Kristijanović, Ignac, 1840. *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*. Zagreb: F. Župan.
- Kristijanović, Ignac, 1843. *Ezopuševe basne pohorvačene*. Zagreb: F. Župan.
- Kristijanović, Ignac, 1845. *Danica zagrebečka*. Zagreb: F. Župan.
- Kristijanović, Ignac. 2012. [1837.] *Gramatika horvatskoga narječja* (prijevod slovnice *Grammatik der kroatischen Mundart*. Prijevod i uvodna studija: Barbara Štebih Golub). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Matijević, Josip Ernest, 1796. *Rastolnačenja evangelijumov nedeljneh: jedna knjiga čtenje za varaškoga i ladanjskoga človeka...* (prijevod s njemačkog djela I. J. Hollanda). Zagreb: Novoselska slovotiska.
- Matijević, Josip Ernest. 1797. *Rastolnačenja zvrhu Velikoga katekižmuša vu cesarsko-kraljevskih državah za navučanje odlučenoga...* III. *Od ljubavi*. Zagreb: Novoselska slovotiska.
- Matijević, Josip Ernest, 1808. *Vesela i četeti kruto vugodna pripovest od pobožne i bogoboječe renanske grofice Genovefe...* Zagreb: F. Rudolf.
- Matijević, Josip Ernest, 2017. [1810.] *Horvacka gramatika ili Kroatische Sprachlehre...* (prijevod istoimene gramatike iz 1810. Prijevod i popratna studija: Barbara Štebih Golub), u Štebih Golub, Barbara, 2017. *Horvacka gramatika J. E. Matijevića*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
1984. – 2017. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika 1 – 14./* ur. Božidar Finka, Radoslav Katičić. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

- Tablica 1. Prikaz šest morfoloških varijabli (G mn. imenica i pridjeva ž. r.; L mn. imenica i pridjeva m. i s. r.) u Matijevićevim i Kristijanovićevim književnim i gramatičkim djelima.
- Tablica 2. Prikaz četiriju morfoloških varijabli (tvorba komparativa, 3. l. mn. prezenta glagola, 1. i 2. l. mn. imperativa glagola, tvorba futura) u Matijevićevim i Kristijanovićevim književnim i gramatičkim djelima.

LITERATURA

- Anipa, Kormi, 2012. The Use of Literary Sources in Historical Sociolinguistic Research, u: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell Publishing, str. 170–190.
- Auer, Anita; Voeste, Anja, 2012. Grammatical Variables, u: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell Publishing, str. 253–270.
- Hudson, Richard, A., 1996. *Sociolinguistics* (II. izdanje). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jembrih, Alojz, ur. 1996. *Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb: Družba Braća hrvatskoga zmaja, Muzej za umjetnost i obrt – Donja Stubica: Kajkaviana.
- Korade, Mijo, 2001. Značenje Kristijanovićevih duhovno-propovjedničkih djela. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*. 12/13: 179–185.

- Kukuljević, Ivan, 1860. *Bibliografija Hrvatska*. Zagreb: Brzotisk Dragutina Albrechta.
- Kukuljević, Ivan. 1875. *Arkiv za povjesticu jugoslavensku*. 12. Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, str. 51–110.
- Fališevac, Dunja; Nemeč, Krešimir; Novaković, Darko, 2000. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga.
- Novak, Kristian, 2012. *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca. Jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskog*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Zagreb: Srednja Europa.
- Majhut, Berislav; Lovrić, Sanja, 2010. Središnji motiv Genoveve i njegove reinkarnacije u hrvatskoj dječjoj književnosti. *Kroatologija*. 1/1: 149–168.
- Raumolin-Brunberg, Helena 1996. Historical sociolinguistics, u: *Sociolinguistics and Language History: studies based on the Corpus of Early English Correspondence*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, GA, str. 11–37.
- Romaine, Suzanne, 1982. *Socio-historical linguistics: its status and methodology*. Cambridge, London, New York, New Rochelle Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Romaine, Suzanne, 1988. 1988. Historical Sociolinguistics: Problems and Methodology, u: *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, str. 1452–1469.
- Rutowska, Hanna, Rösler, Paul, 2012. Orthographic Variables, u: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell Publishing, str. 213–236.
- Schubert, Bojana, 2016. *U suton kajkavskoga književnog jezika: povijesnosociolingvistička analiza jezika Ivana Krizmanića*. Zagreb: Srednja Europa.
- Skok, Joža, 2011. Ignac Kristijanović i njegove Ezopuševe basne, u: Kristijanović, Ignac. *Ezopuševe basne pohorvačene*. Varaždinske Toplice: Nakladnička kuća Tonimir, Varaždin: Ogranak Matice hrvatske Varaždin, str. 195–205.
- Stolac, Diana, 1995. Standardizacijski procesi u kajkavskom književnom jeziku. *Filologija*. 24/25: 331–338.
- Stolac, Diana, 1998. Deklinacija imenica u gramatici Ignaca Kristijanovića. *Radovi zavoda za slavensku filologiju*. 32: 177–183.
- Stolac, Diana, 2003. Kristijanovićev kajkavski prijevod Ezopovih basni, u: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa *Zlatni danci 4: Basne*. Osijek: Pedagoški fakultet, str. 45–61.
- Szentmártony, Ignacije, 2014 [1783.]. *Uvod u nauk o horvatskome jeziku* (prijevod slovnice *Einleitung zur kroatischen Sprache für Teutsche* iz 1783. Prijevod i popratna studija: Barbara Štebih Golub). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Šojat, Antun, 1982. O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, str. 283–292.

- Šojat, Antun, 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Šojat, Olga, 1962. Život i rad Ignaca Kristijanovića. *Rad JAZU*. 324: 63–115.
- Šojat, Olga, 1968. Ignac Kristijanović i Danica zagrebečka. *Kaj*. 1/1: 11–27.
- Šojat, Olga, 1986. Neke napomene uz transkribiranje i objavljivanje kajkavskih tekstova. *Filologija*. 14: 357–369.
- Štebih, Barbara, 2002. Aneksni rječnik Ignaca Kristijanovića. *Filologija*. 38/39: 239–256.
- Štebih Golub, Barbara; Vajs Vinja, Nada, 2010. Analiza Priječja (Sprichwörter) Ignaca Kristijanovića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 36/1: 163–202.
- Štebih Golub, Barbara, 2012. Ignac Kristijanović i njegova slovnica kajkavskoga književnog jezika, u: Kristijanović, Ignac, *Gramatika horvatskoga narječja* (prijevod slovnice *Grammatik der kroatischen Mundart*. Prijevod i uvodna studija: Barbara Štebih Golub). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 243–356.
- Štebih Golub, Barbara, 2013. Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću, u: *Povijest hrvatskoga jezika 3*. Zagreb: Croatica, str. 221–263.
- Štebih Golub, Barbara, 2015. Kajkavski hrvatski književni jezik u 19. stoljeću. u: *Povijest hrvatskoga jezika 4*. Zagreb: Croatica, str. 113–159.
- Štebih Golub, Barbara, 2017. Horvatska gramatika J. E. Matijevića (studija), u: Štebih Golub, Barbara, *Horvacka gramatika J. E. Matijevića*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 1–97.
- Štebih Golub, Barbara, 2018. Mali uvid u bogatu kajkavsku gramatikografiju. *Fluminensia*. 30/1: 127–151.
- Štebih Golub, Barbara, 2019. *Jezičnica horvatsko-slavinska* Josipa Đurkovečkog (u tisku).
- Tafra, Branka, 2006. Značenje narodnoga preporoda za hrvatski jezik. *Croatica et Slavica Iadertina*. 2: 43–55.
- Vončina, Josip, 1988/89. O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Suvremena lingvistika*. 27/28: 65–70.
- Vončina, Josip, 1991. *Korijeni Krležina Kerempuha*. Zagreb: Naprijed.
- Živković, Daniela, 1989. Publicistika na njemačkom jeziku u Zagrebu u drugoj polovici 18. stoljeća. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*. 22: 49–70.

GRAMMATICAL NORM AND LINGUISTIC PRACTICE: DO KAJKAVIAN GRAMMARIANS PRACTICE GRAMMATICAL NORM IN THEIR OWN LITERARY LANGUAGE USAGE?

Abstract

The paper compares the grammar rules and literary language practice of two Kajkavian grammarians: Josip Ernest Matijević (1742-1808) and Ignac Kristijanović (1796-1884). We chose parts of their literary works (Matijević: *Evangelijumi* 1796, *Katekizmuš* 1897, *Genovefa* 1808, and Kristijanović: *Blagorečja* 1830, *Anhang* 1840, *Basne* 1843, *Danica* 1845), transcribed them and made electronic corpora, making sure that the texts differ in genre and time period so we can analyse if those factors have impact on language variation and change.

Furthermore, we chose ten morphological variables from their grammar books (Matijević 1810, Kristijanović 1837), the ones that are considered to be prominent features of the Kajkavian language system, and we compared those variables with the language use of two authors.

In Kristijanović's case the analysis showed a great deal of equivalence between the grammar norm and the language use (nine out of ten variables). In Matijević's case, the equivalence is not so big (five out of ten variables, but for three more he describes two variants in his grammar book and uses only one of them in his literary works). We conclude that he, while writing his grammar book, was under a greater influence of his grammarians-precursors than paying attention to his own language use.

Based on our research we cannot make any solid conclusions about the connection between language variation and genre, but our analysis showed that variation can be linked with different time periods and sociolinguistic circumstances in which a particular text was written. That concerns especially the locative plural masculine and neuter nouns; the formation of the third person plural present tense; the stabilization of *-eši* as a comparative suffix; and by following the grammar rule on formation of the second person plural imperative mood.

Since our research does not include all the texts Matijević and Kristijanović wrote, the results of our analysis can be considered only as guidelines for further analysis.

Keywords: grammatical norm, linguistic practice, Kajkavian literary language, nineteenth century, Josip Ernest Matijević, Ignac Kristijanović, morphological variables